

BIJDRAGE

HARRY VAN VELTHOVEN

‘AMIS ENNEMIS’? 2

COMMUNAUTAIRE SPANNINGEN

IN DE SOCIALISTISCHE PARTIJ 1919-1940.

VERDEELDHEID. COMPROMIS. CRISIS.

EERSTE DEEL: 1918-1935.º

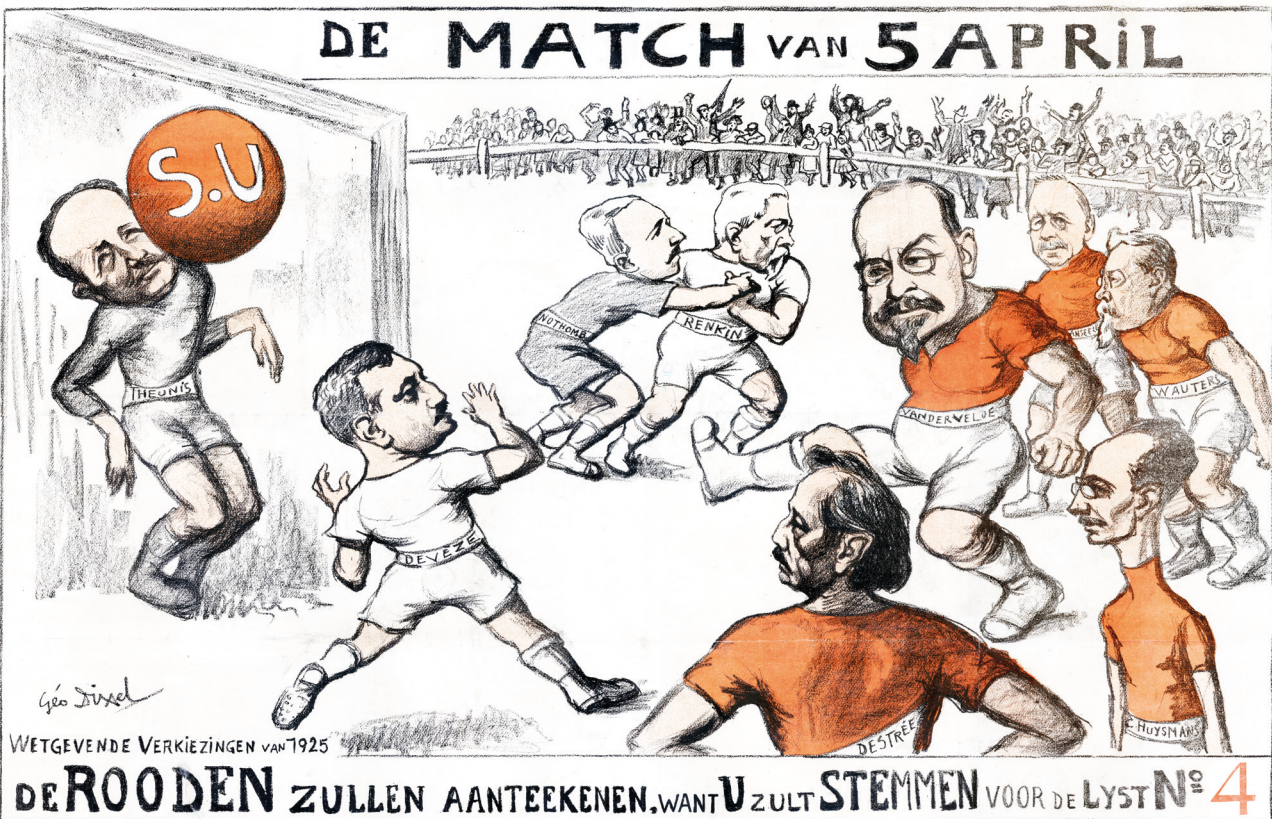
ANDERE BRONNEN. NIEUWE INZICHTEN

In tegenstelling tot de vooroorlogse periode was het de initiële bedoeling om via een literatuurstudie een stand van zaken te maken. Het conflict tussen Vlaamse en Waalse socialisten was immers niet te herleiden tot een strijd om taal. Het ging ook over buitenlandse politiek en defensie, over coalitiepartners en regeringsdeelname, over onderwijsbeleid, over ideologie en organisatie van de partij. Dat hing samen met het sterk toegenomen aantal Vlaamse socialistische parlementsleden, die eigen accenten legden. Tegenstellingen konden samenvallen en explosief worden. Generatiewissels speelden een rol, wat men tot vandaag kan doortrekken. De literatuurstudie bood soelaas tot rond 1930. Vanaf die periode werden de analyses ontoereikend en het risico op foutieve extrapolatie te groot. Bronnenonderzoek werd noodzakelijk. In de eerste plaats het doornemen van de verslagen van het partijbureau en van de Algemene Raad om te weten hoe de besluitvorming achter de schermen verliep. Bovendien bleken essentiële documenten nauwelijks of slechts gedeeltelijk bestudeerd. Zo was er in november 1929 het verslag-Trochet over het compromis dat de taalcommissie, opgericht door de partij, had bereikt en dat veel belangrijker is dan het een paar maanden eerder gesloten ‘*Compromis des Belges*’. Dat gold nog meer voor de verslagboeken van de drie Waalse socialistische congressen van 1938 en 1939.¹ Daardoor werden leem-

^o Dank aan Els Witte en de redactie, onder wie Ann Van Gastel voor beeldredactie en vormgeving.

¹ Dank aan Sofie Vrielynck en Pascale Welvaert van het AMSAB-ISG voor de efficiënte hulp bij het opzoeken van bronnen, aan het Liberaal Archief voor de logistieke steun en aan de Koninklijke Bibliotheek Brussel.

DE MATCH VAN 5 APRIL

SALOMON LUYTERELST 2259 ca. 1925 d. BRUX.

- ^ Na vier jaar oppositie gebruikte de BWP voor de verkiezingen van 1925 een affiche waarbij de 'roode' voetballers het haalden van de katholieken (eerste minister Theunis, Renkin als bondgenoot van de Belgische nationalist Nothomb) en de liberalen (Devèze). Patron Vandervelde scoorde dank zij het enkelvoudig stemrecht (*suffrage universel*: S.U). Hij werd omringd door de ex-ministers Anseele, Wauters en Destrée, alsook Huysmans die minister zou worden, de vooroorlogse *inner circle*. De partij behaalde met bijna 40% haar hoogste score ooit (51% in Wallonië, 30% in Vlaanderen, 37% in Brussel). De karikatuur werd in 1929 opnieuw gebruikt, maar verhinderde de neergang niet. Tot 30% in 1939 (bijna 39% in Wallonië, 26% in Vlaanderen, 23% in Brussel). [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

ten opgevuld. Het eerste deel eindigt met het door de Belgische socialisten bereikte communautaire compromis van november 1929, goedgekeurd door het partijcongres, en hoe dit via de taalwetten van 1930 en 1932 mee de beslissende overgang naar regionale eentaligheid forceerde. Het tweede deel geeft een hallucinant beeld van een partij in crisis. Rond 1938 rees zelfs de vrees voor een communautaire opsplitsing naar

het voorbeeld van het 'Blok der Katholieken van België' uit 1936. Een vooroorlogse prefiguratie van '*Amis ennemis*'. Zo ver zou het niet komen. Noch Vlaamse noch Waalse socialisten stelden zich de hele tijd als homogene groepen op. De analyse toont de politieke complexiteit en het gevaar van reductionistische interpretaties.

CONTEXT

1. MACHTSPOLITIEKE VERANDERINGEN

Na de Eerste Wereldoorlog zag de politieke wereld er heel anders uit. De invoering van het enkelvoudig stemrecht voor mannen maakte de BWP bijna even groot, soms groter, dan de katholieke partij. Ze haalde de absolute meerderheid in Wallonië en werd een sterke tweede in Vlaanderen. Regeringen van één partij, zoals de katholieke hegeemonie van 1884 tot 1914, waren niet meer mogelijk. Coalitieregeringen werden noodzakelijk. De BWP participeerde daarin voor zover ze door het burgerlijke establishment werd getolereerd of noodzakelijk geacht. Ook de Vlaamse beweging was veranderd. Het collaborerende activisme en de Frontbeweging legden de basis voor de eerste Vlaams-nationalistische partij, die de Belgisch georiënteerde Vlaamse vleugels van de traditionele partijen onder druk zette en die vanaf de jaren dertig fascistisch werd. De Waalse beweging evolueerde eveneens. De vraag was hoe de BWP als beleidspartij op de nieuwe uitdagingen zou reageren, zowel intern als extern.

In 1918 moest de Belgische economie worden heropgebouwd en de voedselbevoorrading verzekerd. Tegen de achtergrond van sociale ellende en internationale revolutionaire gisting verzekerde de machtselite zich van de loyaleit van de socialistische partij door de aanvaarding van haar sociaal en politiek minimumprogramma. Zoals in 1893 en in 1912 wilde zij door tijdige toegevingen de controle behouden. In november 1918 forceerden koning Albert en Emile Francqui, directeur van de Société Générale, de akkoorden van Loppem. Dat gebeurde tegen de wil in van de katholieke partij en vooral van haar vooroorlogse conservatieve leiders, die niet werden geraadpleegd. Het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen werd onmiddellijk en ongrondwettelijk ingevoerd. Bij de eerste verkiezingen van 16 november 1919 verloren de katholieken 26 zetels en hielden er 73 over. De socialisten wonnen 30 zetels en werden met 70 zetels bijna even sterk. De liberalen verloren 11 zetels en strandden op 34 zetels. Daarmee lagen de onderlinge machtsverhoudingen ongeveer vast. Tot 1936 zouden de drie partijen 90% van de kiezers achter zich scharen. Dan kwam de kortstondige doorbraak van de rexistische beweging, de stabielere opgang van het Vlaams-nationalisme, de sterke score van de communistische partij in Brussel en Wallonië. Regionaal werd de incongruente machtsdeling geaccentueerd. In Vlaanderen haalde de katholieke partij tot 1936 tussen 44,5% en 49,2% om dan te zakken tot 37,3% in 1936 en 40,7% in 1939. In Wallonië verwerfde de socialistische partij tijdens dezelfde periode tussen 47,5% en 50,8% om dan te zakken naar 41,7% en 38,8%.

Voor de vorming van coalitieregeringen was de evolutie in de andere partijen belangrijk. In de liberale partij was de vooroorlogse progressieve en flamingante strekking

gemarginaliseerd. De katholieke partij kende een tegengestelde ontwikkeling. Na hevige interne conflicten en het indienen van verschillende lijsten in een aantal Vlaamse kiesarrondissementen haalden de contesterende 'democratische' groepen bijna overal de bovenhand. Daarin speelde de door Frans Van Cauwelaert heropgerichte Katholieke Vlaamse Landsbond een cruciale rol. In 1919 telde zijn Katholieke Vlaamse Kamergroep 40 leden: 38 van de 45 uit Vlaanderen, 2 van de 7 uit Brussel. Maar hij slaagde er niet in om alle Vlaamse sociale groepen te verenigen en zo de macht binnen de katholieke partij over te nemen. De eveneens doorbrekende christelijke arbeidersbeweging, vanaf 1923 het ACW en vooral sterk in Vlaanderen, werd inzake Vlaamse eisen een bondgenoot, maar wilde niet onder leiding komen van een nieuwe volksgezinde Vlaamse burgerij. In het parlement vormde ze een eigen nationale Vlaams-Waalse Democratische Groep. Intussen was van een samenhangende katholieke partij geen sprake. Tot 1936 was er slechts een zwak overkoepelende Katholieke Unie, niet meer dan een contactorgaan, zonder centrale leiding of programma. Men kon spreken van een standenpartij, samengesteld uit de conservatieve Federatie, het ACW, de middenstand en de boerenbond. In de laatste drie voerden Vlaamsgezinden de boventoon en vooral de overlapping tussen ACW en Landsbond was groot. Maar zoals in 1893 werd de Vlaamsgezinde burgerij geen 'stand', hoewel Van Cauwelaert zich daarvoor inspande², wat de verdere doorbraak van het Vlaams-nationalisme zou vergemakkelijken. De Landsbond en de Vlaamse Kamergroep kon men echter niet negeren. Programmatisch leken de affiniteiten het grootst tussen enerzijds een '*bloc bourgeois*' van conservatieve katholieken en liberalen (virulent antisocialistisch, sociaal conservatief, francofoon-patriottisch), anderzijds een 'democratische' coalitie van socialisten, ACW en katholieke flaminganten. Daarbij waakte het episcopaat erover dat het niet tot een volledige scheuring zou komen. Dat werd bemoeilijkt omdat de antiklerikale partijen zich op levensbeschouwelijk gebied aanvankelijk inschikkelijk opstelden en er geen mobiliserend strijdpunt van maakten.³

Dan rijst de vraag naar de gevormde coalities. De dominante regeringsformule werd die tussen katholieken en liberalen (1921-1925, 1927-1935, 1939). Alleen in crisissituaties kwamen driepartijenregeringen van nationale unie tot stand (1918-1921, 1925-1927, 1935-1939). Er werd maar één 'democratische' regering van socialisten en katholieken gevormd die het nog geen jaar volhield (1925-1926). In tegenstelling tot de vooroorlogse periode bleek geen antiklerikale blokvorming meer mogelijk en dus ook geen liberaal-socialistische regering. Bijgevolg maakten de katholieken deel uit van elke regering, de liberalen eveneens op één jaar na. Zoals Emmanuel Gerard aangeeft, werd de tussenoorlogse politiek niet bepaald door de traditionele tegenstelling tussen katholieken en niet-katholieken, maar door de tegenstelling tussen een conservatieve versus een 'democratische' meerderheid.⁴ Maar ook tussen de democraten onderling gaapten diepe kloven.

— 2 E. Gerard, *De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd 1918-1939*, in: *Nieuwe Geschiedenis van België, II, 1909-1950*, Tiel, 2006, p. 970.

3 Voor deze analyse: E. Gerard, *De democratie gedroomd [...]*, pp. 867-1118.

4 E. Gerard, *De democratie gedroomd [...]*, p. 916.

2. NEGATIEVE INTEGRATIE VAN DE SOCIALISTISCHE PARTIJ

Gerard wijst op de merkwaardige asymmetrie in de naoorlogse structuur van de macht. Het parlement kende een ingrijpende democratisering. Maar de regering bleef gedomineerd door het traditionele establishment, waarin de monarchie, de Société Générale en elitaire netwerken de democratisering afremden en de limieten aangaven.⁵ Eenmaal het socialisme via de driedelige regering van Loppem geïntegreerd, bevorderde de tandem koning Albert/Francqui katholiek-liberale regeringen, waarvan ze het beleid mee bepaalden. Kortom, de socialisten mochten er maar bij als ze politiek of numeriek niet konden gemist worden.⁶ In die zin kan men spreken van een negatieve integratie.

De koning vreesde een coalitie tussen socialisten en flaminganten, beschouwd als twee staatsontbindende krachten. Toen in 1921 een dergelijk schepencollege in Antwerpen gevormd was, waarschuwde hij herhaaldelijk voor het gevaar van een nationale versie ervan: op sociaal en fiscaal gebied, inzake landsverdediging (een vermindering van de legerdienst), en op taalgebied (de eenheid van het land).⁷ Van 1921 tot 1925 verzeilde de socialisten in de oppositie. Maar ook christendemocraten en katholieke flaminganten konden slechts moeizaam tot de regering doordringen. Ook zij zaten nog in een fase van negatieve integratie. De verkiezingen van 1925 doorkruisten echter deze strategie. De socialistische partij haalde haar beste verkiezingsuitslag, werd met bijna 40% nipt de grootste partij en veroverde in de Kamer een gelijk aantal zetels als de katholieke partij, elk 78.⁸ Nadat alle andere formules waren uitgeprobeerd, volgde het 'democratisch' experiment, de regering van de Vlaamsgezinde christendemocraat Prosper Poulet met de socialistische *patron* Emile Vandervelde. Ze zou elf maanden later vallen omdat ze de spectaculaire waardedaling van de Belgische frank niet onder controle kreeg. Dat was zowel te wijten aan eigen onhandigheden als aan de vijandige houding van de *haute finance* en een hevige conservatieve agitatie. Het toonde de limieten van de politieke democratie. Klassiek geworden is de uitspraak van Maurice Despret, liberaal senator en voorzitter van de Bank van Brussel, de tweede bank van het land: '*la confiance financière diffère de la confiance politique*'.⁹ Vanaf dan werd het democratische front uit elkaar gespeeld. Binnen de christendemocratie en haar klassenverzoenende ideologie groeide de overtuiging dat zonder de steun van de kapitaalgroepen niet te regeren viel. Bovendien dreigde een herhaling van het experiment de katholieke partij in twee te scheuren. Ook de conservatieve katholieken zagen dat in.

5 E. Gerard, *De democratie gedroomd* [...], p. 960; N. Matheve, 'All animals Are Created Equal, But Are They Really? Familienetwerken van Belgische ministers in de tussenoorlogse periode', in: BTNG, nr. 1, 2017, pp. 72-101.

6 E. Gerard, *De democratie gedroomd* [...], pp. 940, 1106; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar Belgisch Socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen, 1967, p. 85.

7 E. Gerard, *De democratie gedroomd* [...], p. 933; J. Velaers, *Albert I. Koning in tijden van oorlog en crisis*, Tiel, 2009, pp. 581, 588.

8 In de Senaat behaalden de katholieken 71 zetels, de socialisten 59; V. Laureys e.a. (eds.), *De Belgische Senaat. Een geschiedenis*, Tiel, 2016, p. 521.

9 E. Gerard, *De democratie gedroomd* [...], p. 976; J. Velaers, *Albert I* [...], p. 700.

Toegevingen waren nodig aan het ACW (losweken van de BWP) en aan de katholieke flaminganten (tegen het oprukkende Vlaams-nationalisme). De periode 1927-1929 luidde een kentering in. Voor het eerst werd de Vlaamse kwestie een regeringskwestie.

Voor de BWP werd het een ruw ontwaken. Ze moest de kelk tot de bodem ledigen. Onder druk van haar sociale organisaties, waarvoor zonder de redding van de Belgische frank een financieel debacle dreigde, bleef ze in een driedelige regering. Met het mes op de keel, onder het juk van Francqui, die met bijzondere machten de frank stabiliseerde. Dat impliceerde na de politieke en de sociale integratie ook een financieel-economische integratie.¹⁰ Van 1927 tot 1935 belandde de BWP opnieuw in de oppositie. In 1929 volgde een zware verkiezingsnederlaag, min 8 zetels. De partij begon een stuurloze indruk te geven, zonder antwoord op de zware economische crisis van de jaren 1930. Tot Hendrik De Man met het *'Plan van de Arbeid'* verscheen. Nadat de deflatiepolitiek van de 'bankiersregering' (1934-1935) was mislukt, werd op haar vijftigste verjaardag de regeringsloper voor de BWP uitgerold. Tussen 1935 en 1939 werden driedelige regeringen gevormd. Na de verkiezingen van 1936 werd de BWP zelfs de sterkste partij en onmisbaar voor een parlementaire meerderheid. Niet dat de partij het goed had gedaan. Ze had opnieuw 3 zetels en 5% verloren, maar de katholieke partij was nog meer afgestraft (min 10%). De tripartite ging gepaard met talrijke regeringswissels, vanwege de meningsverschillen tussen de coalitiegenoten. Bij de verkiezingen van 1939 haalde de BWP met 30,5% haar laagste score sinds de invoering van het enkelvoudig stemrecht, 9% minder dan in 1925. De periode staat bekend als de crisis van het parlementaire regime, zowel internationaal als nationaal. In België kwam dat niet alleen door het oprukken van extreemrechtse partijen, maar ook door autoritaire stromingen binnen de andere partijen. Dat gold ook voor de BWP, waar de 'autoritaire democratie' van De Man en Spaak voor verdeeldheid zorgde. De partij mocht in 1925 dan wel een formateur hebben gehad met Vandervelde en in 1938 een eerste minister met Spaak, zij begon te beseffen dat zij nooit een parlementaire meerderheid zou halen.¹¹ Waar zij in het begin van de jaren 1920 de partij van de toekomst leek, gaf ze in 1940 de indruk van een slagschip op drift.¹²

3. REGIONALE VERKIEZINGSUITSLAGEN BWP

Jaar ¹³	Zetels	Vlaanderen	Brussel	Wallonië
1912	186	(88): 6	(26): 6	(72): 27
1919	186	(88): 24	(26): 8	(72): 38
1936	202	(96): 28	(30): 8	(76): 34

10 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 370, 423-424. Daarna volgde nog een militaire integratie, de instemming met het bestaande militaire systeem.

11 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, p. 413.

12 F. Verleden, *De vertegenwoordigers van de natie in partijdienst. De verhouding tussen de Belgische politieke partijen en hun parlementsleden (1918-1970)*, Heule, 2015, p. 210.

13 In 1912 vonden verkiezingen plaats in heel België. In 1914 maar in vier provincies. Na die verkiezingen, beschikte de partij over 40 zetels, één meer.

De eerste verkiezingen met enkelvoudig stemrecht voor mannen bezorgden de socialisten 71 zetels meer dan in 1912. In Wallonië haalden ze een absolute meerderheid (bijna 51%) en een winst van 11 zetels (van 27 naar 38). In het kiesarrondissement Brussel eindigden ze met 29% vlak achter de katholieke partij en een surplus van 2 zetels (van 6 naar 8). De meest spectaculaire winst kwam uit Vlaanderen, met een grote inhaalbeweging. De partij haalde 25,5%, verwierf 18 zetels meer (van 6 naar 24). In bijna alle Vlaamse arrondissementen waren volksvertegenwoordigers gekozen: 8 op 24 zetels in de provincie Antwerpen, 8 op 28 in Oost-Vlaanderen, 6 op 22 in West-Vlaanderen, 2 op 7 in het kiesarrondissement Leuven. Alleen in Turnhout (geen op 4), in Ieper (geen op 3) en in de provincie Limburg (Hasselt en Tongeren-Maaseik, geen op 7) bleef de partij zonder mandatarissen. De dominantie was van Gent (3 in plaats van 2 zetels) verschoven naar Antwerpen (6 in plaats van 2 zetels). Nationaal kwam Antwerpen daarmee op de vierde plaats na Brussel en Charleroi (elk 8 zetels) en Luik (7 zetels). Dat verhoogde het Vlaamse en het Antwerpse gewicht. De socialistische Kamerfractie telde nu 70 leden: 38 Waalse (54,3%), 24 Vlaamse (34,3%) en 8 Brusselse (11,3%). In 1925 piekte het Vlaamse socialisme tot 30,1% van de stemmen.

Vergelijkt men deze verkiezingsuitslag met deze van 1936, dan bestond de Kamerfractie nog steeds uit 70 leden. Een achteruitgang omdat er 16 mandaten meer te begeven waren. Wel was er een verdere Vlaamse inhaalbeweging. Er waren 34 Waalse (48,5%), 28 Vlaamse (40%) en 8 Brusselse (11,4%) volksvertegenwoordigers. Dat kwam voornamelijk door het succes van de communistische partij die in Brussel en in Wallonië ongeveer 10% kreeg, met respectievelijk drie en zes gekozenen. De vraag was of dit vanuit Vlaamsgezind oogpunt zou worden verzilverd.

4. FEDERATIES, PARTIJ, PARLEMENTSFRACTIES, MINISTERS

Frederik Verleden heeft de naoorlogse organisatie van de socialistische beweging trefend geanalyseerd.¹⁴ De BWP bleef een piramidale organisatie, met dezelfde structuur op alle niveaus: gemeentelijk, arrondissementeel, algemene raaden bureau. Steeds waren alle takken van de beweging vertegenwoordigd. Zo beschikten de economische verenigingen in het bureau over ongeveer een derde van de stemmen.¹⁵ Ze bepaalden dus mee de besluitvorming. Het belangrijkste politieke orgaan was de Algemene Raad, maar die was nog te log om snel te reageren.¹⁶ Daardoor begon het Bureau (17 leden, 24 vanaf 1935), aanvankelijk met een administratieve functie, gaandeweg mee de politieke leiding te nemen. Het telde minder leden, vergaderde vaker en leek daardoor beter geschikt om tegenstellingen te pacificeren. Een reëel dagelijks politiek bestuur kwam er in 1933 (zie verder). Er ontwikkelde zich een complexe machtsdynamiek tussen het partijbestuur, de federaties, de parlamentsfracties en vanaf 1919 ook de ministers.

¹⁴ F. Verleden, *De vertegenwoordigers [...]*, pp. 104-128, 180.

¹⁵ M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, p. 105; E. Gerard, *De democratie gedroomd [...]*, pp. 990-991.

¹⁶ Voor de samenstelling ervan: K. Ceuppens, *De Belgische Werkliedenpartij en de Taalkwestie 1929-1935*, licentiaatsverhandeling Erasmushogeschool, Brussel, 1995, pp. 6-11.

De 29 arrondissementfederaties bleven de kern van de nationale partijstructuur. Alleen zij duiden de mandatarissen aan en konden hen sanctioneren. Ze werden nog steeds geleid door vrij gesloten politieke elites. Dat verzekerde stabiele parlementsfractions, maar verhinderde vaak de vernieuwing ervan. Als op congressen geklaagd werd over de plaag van het parlementaire absentisme of later de cumulatie, verwees het partijbestuur naar de verantwoordelijkheid van de federaties. Meestal holden de congressen achter de politieke ontwikkelingen aan. Ze moesten vooral eenheid uitspreken. Daarom waren de resoluties vaak vaag of dubbelzinnig, maar dat lukte niet altijd.

In principe moesten de parlementsleden zich schikken naar het partijbeleid. In 1921 telde de parlementaire groep 122 leden in plaats van de 52 in 1912, georganiseerd in een Kamer- en Senaatsfractie.¹⁷ Deze wilden de parlementaire tactiek zelf bepalen en streefden een zo groot mogelijke autonomie na. Dat werd vergemakkelijkt door hun aanwezigheid in het nationale partijbestuur, ofwel adviserend, ofwel met stemrecht als zij een federatie of een andere tak van de beweging vertegenwoordigden. Vaardigde de Algemene Raad geen richtlijnen uit, dan beslisten de fracties zelf bij meerderheid. Maar zij namen soms ook beslissingen die daartegen ingingen. Daarom eiste de Raad in 1921 dat zijn mandatarissen niet meer van de partijlijn zouden afwijken, ook niet vanwege parlementaire tactiek. Dat werd niet zo maar opgevolgd. Parlementsleden uit de grootste federaties als de Borinage, Brussel, Charleroi én ook Antwerpen konden beslissingen van het Bureau of van de Raad nog aanvechten als strijdig met het mandaat van hun federatie. Bij gevoelige thema's gebeurde dat meermaals en vooral Camille Huysmans speelde gemakkelijk *cavalier seul*. Daartegen stond het partijbestuur vrij machteloos, tenzij het kon terugvallen op een duidelijke beslissing van het congres, en dan nog. Het bleek moeilijk om discipline op te leggen aan een significante minderheid of aan gezaghebbende figuren. Meer dan eens moest Vandervelde optreden als bemiddelaar en evenwichtskunstenaar. Problemen werden naar commissies verwezen en voor verder overleg naar de federaties gestuurd. Er werd tijd gewonnen. Sommige kwesties bleven gewoon vrije kwesties, wat de cohesie schaadde. Zo sleepte het taalvraagstuk in België al lang aan. In 1929 zou de partij een nieuwe poging doen om intern een globale regeling te vinden. Zoals in de vooroorlogse periode telde de Kamerfractie nogal wat gewezen arbeiders, maar nam het aantal universitair gestudeerden toe naarmate men de top naderde.

De besluitvorming werd nog ingewikkelder door het optreden van een nieuwe actor, de socialistische ministers. Voor de BWP waren zij niet de ministers van de koning, maar in de eerste plaats ministers van de partij, die hun aanstelling moest goedkeuren. Daardoor kwam ze herhaaldelijk in botsing met de koning en zelfs met haar eerste minister Spaak in 1938. Maar ook de ministers zelf vonden dat zij voor het beleid en het sluiten van compromissen over een grote vrijheid van handelen moesten

¹⁷ E. Gerard, *De democratie gedroomd* [...], p. 992.

beschikken. Zo stelde Vandervelde in 1926 dat hij als minister nog liever ontslag nam dan inmenging van de partij of van de fractie in het regeringswerk te dulden. De vraag bleef waar de loyaliteit van de fracties lag, bij de partij of bij hun ministers in de coalitie. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou de partij voldoende macht ontwikkelen om de ministers ter verantwoording te roepen.¹⁸ Alleszins versterkte de parlementaire fractie de overwegend reformistische vleugel.¹⁹

5. EEN 'DEMOCRATISCHE' REGERINGSCOALITIE. VLAAMSE EN WAALSE SOCIALISTEN ON-EENS OVER LEVENSBESCHOUWELIJKE PACIFICATIE

Na de Eerste Wereldoorlog worstelde de BWP met haar strategie in functie van een parlementaire meerderheid. Verschillende opties lagen open. Men kon de wervingskracht van de partij vergroten door het aantrekken van gelovige arbeiders of door het aanboren van een electoraat buiten de traditionele arbeidersklasse. Men kon ook toenadering zoeken tot de andere 'democratische' doorbraakgroepen. Dat probleem stelde zich vooral in Vlaanderen. De industrialisering ervan moest, naar Waals voorbeeld, een verdere zegetocht van het socialisme mogelijk maken. Deze tactiek van attentisme hield echter geen rekening met de sterke expansie van de christelijke arbeidersbeweging en met de boerengilden als doorgeeforganisaties binnen dezelfde zuil. Op die Vlaamse machtsverhoudingen zou Camille Huysmans, de naoorlogse leider van de Antwerpse federatie, snel inspelen. Hij zocht opnieuw toenadering tot Frans Van Cauwelaert, het katholieke flamingantisme en de christendemocratie. Na de Antwerpse gemeenteraadsverkiezingen van 1921 kwam het tot een breuk tussen die groepen en de conservatieve katholieke burgerij over de vorming van een nieuw schepencollege. Daarop sloten Huysmans en Van Cauwelaert in juli het 'mystieke huwelijk'. De eerste werd burgemeester, de tweede schepen van onderwijs. Basis van de overeenkomst was een lokaal schoolpact. Tegenover een gelijke subsidiëring stonden controlerecht, sanctionering, een aantal waarborgen tegen 'strijdscholen', alsook de laïcisering van het stedelijk onderwijs. De historische betekenis ontging niemand. Het jarenlange liberaal-socialistische schepencollege werd vervangen. Voor het eerst werd de levensbeschouwelijke scheidingslijn verlaten voor een polarisering tussen conservatief en progressief.²⁰ Het zou een paar maanden aanslepen voor de regering Van Cauwelaert als burgemeester wilde aanstellen. Daarbij streefde Huysmans twee doelen na: de ideologische kloof met de 'democratische' katholieke groepen dichten, de breuk binnen de katholieke familie bestendigen en liefst tot Vlaanderen uitbreiden. Het experiment vond navolging in Mechelen, waar Désiré Bouchery de socialistische kopman was.²¹ Het werd de prefiguratie van de regering Poulet-Vandervelde in 1925. Hoezeer de koning en het establishment deze coalitie vreesden, werd al vermeld.

— 18 F. Verleden, *De vertegenwoordigers [...]*, pp. 106, 126-127, 367.

19 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, p. 413.

20 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, p. 188; zie ook L. Wils, *Frans Van Cauwelaert afgevoerd door Koning Albert I. Een tijdbom onder België*, Antwerpen, pp. 82-107.

21 J. Tyssens, *Strijdpunt of pasmunt? Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie, 1918-1940*, Brussel, 1993, p. 103, noot 77.

Wetgevende Verkiezingen van 20 November 1921

Het Socio-Clericaal Huwelijk van Antwerpen
M^r en Mev. Huysmans-Van Cauwelaert
Het Land zal AL de demagogen veroordeelen en
stemmen voor de **LIBERALE PARTIJ**

De vrouw is gehoorzaamheid verschuldigd
aan hare echtgenoot
(Ar. 213 van het Burgerlijk Wetboek) !!

DRUK J.-R. GOOSSENS' BRUSSEL

Maar ook binnen de BWP stuitte deze formule op groot verzet. Volgens Waalse socialisten moest de emancipatie van Vlaanderen en de verlossing van het klerikale juk nog steeds gebeuren via een bevrijdende taal als het Frans en een deklerikerend schoolbeleid. Dus geen subsidies voor het vrij katholiek onderwijs, alleen voor het eigen 'neutrale' schoolnet. Dat moest de modernisering van Vlaanderen en de groei van een industriële arbeidersklasse ondersteunen. Het antiklerikalisme vormde de kern van die overtuiging. In die zin voelden ze zich meer verbonden met de liberale bourgeoisie dan met de christendemocraten.²² Bovendien stelde de christendemocratie in Wallonië veel minder voor (4 van de 23 christendemocratische gekozenen) en waren de arbeiders daar al in hoge mate onkerkelijk. Botsingen met de Vlaamse socialisten, inzonderheid met Huysmans, konden niet uitblijven. Het ging echter niet om een lineair proces. Het werd mee bepaald door een drietal andere factoren: de politieke evoluties, de katholieke opstelling, de wisselwerking tussen Vlaamse en Waalse socialisten. De confrontatie in fases werd door Jeffrey Tyssens treffend in beeld gebracht.²³

De akkoorden van Loppem waren niet zo eenzijdig als het soms wordt voorgesteld. Het bood de katholieke partij een aantal voordelen. Vooral levensbeschouwelijk kon zij goed scoren. Liberalen en socialisten hadden andere prioriteiten. Hiervan een strijdpunt maken, verzwakte wederzijdse bondgenootschappen en het loonde electoraal niet. Zij legden zich neer bij de katholieke onderwijswet van 1914, die de staatssubsidies voor het katholieke onderwijs substantieel had verhoogd. Om dezelfde reden gingen zij akkoord met de nieuwe onderwijswet van 1919 waarbij de staat de loonkosten van het katholiek kleuter en lager onderwijs op zich nam. De minister van Onderwijs ('Kunsten en Wetenschappen') mocht een liberaal of een socialist worden. Maar diens bevoegdheid werd door allerlei maatregelen aan banden gelegd, zodat hij geen eigenmachtig beleid kon uitstippelen. Dat werd de hoeksteen van een gewapende vrede, van een voor de katholieken voordelig status quo. Aan antiklerikale kant zou het ongenoegen groeien over de stagnatie van het 'neutrale' lager en middelbaar onderwijs, over de grote achterstand van het technisch onderwijs, terwijl de subsidies voor de katholieke 'strijdscholen' de katholieke zuil alsmaar sterker maakten.²⁴

- < Voor de parlementsverkiezingen van 1921 hekelde deze liberale affiche het 'mystieke huwelijk' tussen Huysmans en Van Cauwelaert. Vooral het socialisme werd gevisieerd (op de achtergrond tronies en spandoeken, waarvan een in het Duits). Van Cauwelaert werd voorgesteld als een onderdanige bruid, met verwijzing naar het burgerlijk wetboek. [ADV, VAF 93]

— 22 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 410-411; J. Hunin, *Het enfant terrible Camille Huysmans 1871-1968*, Amsterdam, 1999, pp. 221, 244.

23 J. Tyssens, *Strijdpunt [...]*, passim; zie ook J. Tyssens, *Om de schone ziel van 't kind... Het onderwijscnflict als een breuklijn in de Belgische politiek*, Gent, 1998, pp. 111-135.

24 Voor een synthese: E. Witte e.a., *Politieke Geschiedenis van België. Van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2016, pp. 195-200.

Tijdens de regering van nationale eenheid (1919-1921) kreeg dit thema in de BWP nog weinig aandacht. Na 35 jaar katholiek monopolie werd de Waalse socialist Jules Destrée minister van Onderwijs. Hij verdedigde de schoolvrede. Een pacificatie gebaseerd op een koppeling van subsidies aan inspectie, waarbij alle scholen aan kwaliteitseisen moesten voldoen. Toen bleek al dat de federatie Charleroi zijn minister niet helemaal volgde. Nadat de BWP in oktober 1921 uit de regering was gezet, begonnen de moeilijkheden. Twee buitengewone congressen, in juni en in december, werden aan de kwestie gewijd. Waalse socialisten vielen het stedelijke onderwijsbeleid van Huysmans aan. Ze beschuldigden Vlaamse partijgenoten van electoralisme en opportunisme. De federatie van de Borinage wilde de afschaffing van de subsidies. Partijleider Vandervelde was daar radicaal tegen. Hij begreep de gevolgde Vlaamse strategie en wees elk voorstel af dat Huysmans veroordeelde. De partij moest de lokale autonomie wat speelruimte geven.²⁵ De gematigde motie Wauters-Van Roosbroeck verdedigde het behoud van de subsidies mits strenge controle. Tactisch eerst ter stemming gelegd, haalde ze het met ongeveer tweederde meerderheid. Alle Vlaamse federaties, op de kleine federatie Tongeren na, hadden voor gestemd. Mieke Van Haegendoren beschouwt deze eensgezindheid als een eerste vorm van zelfbevestiging. De Vlaamse federaties eisten het recht op om een eigen beleid te voeren waar de sociologische verschillen tussen Vlaanderen en Wallonië dit wenselijk maakten.²⁶ Dat was niet onjuist, maar Tyssens nuanceert. De Vlaamse federaties waren daarvoor niet sterk genoeg. Meermaals kregen ze de steun van Franstalige leiders als Vandervelde en Wauters, alsook van een deel van de Waalse federaties waaronder Zinnik (Soignies), Doornik of Hoei-Borgworm. Die steun was essentieel, want een kleine verschuiving kon de hele partijstrategie omgooien. Qua graad van industrialisering en urbanisering leken deze federaties het meest op de Vlaamse. Het antiklerikale verzet was geconcentreerd in Brussel en in de industriële bolwerken zoals de Borinage, Charleroi en Luik.²⁷

Daarmee was het onderwijsbeleid van Huysmans gered en het uitzicht op een nationale 'democratische' regering. Deze kwam er dus in 1925. Huysmans werd minister van Onderwijs en zou dat tot 1927 blijven. Vooral de Vlaamse federaties hadden deze coalitie mogelijk gemaakt. Dezelfde Waalse federaties hadden zich evenzeer verzet tegen het samengaan van socialisten en christendemocraten waarin zij zoals Destrée '*le flamingant et le clérical*' zagen. Op 17 juni 1925 zette de Algemene Raad het licht op groen met 26 tegenstemmen op 67, of toch bijna 39%.²⁸ Het ongenoegen van de opposanten was ook ruimer. Het betrof de toegevingen qua samenstelling van de regering (geen eerste minister, aantal en verdeling van de portefeuilles) en qua pro

25 Zie ook J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 240-241; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], pp. 206-208.

26 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], p. 208.

27 J. Tyssens, *Strijdpunt* [...], pp. 110, 160.

28 J. Tyssens, *Strijdpunt* [...], p. 110; J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 244-245; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], pp. 229-232.

gramma. Niettemin kreeg de regeringsverklaring de unanieme steun van de socialistische fractie, alsook van twee derde van de katholieke fractie.²⁹

Als nieuwe minister van Onderwijs kwam Huysmans stevig in aanvaring met de katholieke onderwijslobby en de katholieke onderwijstop, waarin de behoudsgezinde katholieken sterk vertegenwoordigd waren. Van zijn plannen kwam weinig terecht. Evenmin van zijn, naar Antwerps voorbeeld, op pacificatie gericht beleid. De druk werd verlegd naar premier Pouillet. Deze verdedigde zijn minister. Maar op 1 augustus 1924 liet hij Huysmans weten dat hij als regeringshoofd niet kon aanblijven als hij – middenin een zware financiële crisis – ook nog eens vanuit religieuze hoek werd aangevallen. Voor bijkomende druk schakelde hij vicepremier Vandervelde in.³⁰ Terzelfder tijd stuitte de socialistische minister van Arbeid en Nijverheid, Joseph Wauters, bevoegd voor het technisch onderwijs, op gelijkaardige tegenstand.³¹

Na de val van de ‘democratische regering’ in 1926 volgde de voor de socialisten vernederende drieledige regering-Jaspar. De malaise in de BWP werd duidelijk bij de regeringsverklaring. Drie Brusselse socialisten weigerden het vertrouwen en anderen waren weggebleven.³² De antiklerikale vleugel kreeg de wind in de zeilen. Dat werd duidelijk na de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1926. Naar Antwerps voorbeeld werd ditmaal in Anderlecht een tweeledig college gevormd. De socialisten Felix Paulsen en Guillaume Melckmans, tevens senator en volksvertegenwoordiger, werden burgemeester en schepen van onderwijs. De federatie Brussel veroordeelde dit akkoord. Tijdens de Algemene Raad van 9 mei 1928 stonden de twee visies nog eens tegenover elkaar. De gematigden verdedigden de lokale autonomie en stuurden aan op een vrije kwestie. De antiklerikale vleugel wilde een bevoegdingsrecht van het partijbestuur. Daardoor zouden Waalse federaties dit soort van coalities ook in Vlaanderen kunnen verhinderen. Dat was een brug te ver. Als compromis werd de verantwoordelijkheid naar de federaties doorgeschoven. Dat voorkwam een mogelijke crisis. Huysmans had immers laten weten dat hij zich bij een subsidieverbod niet zou neerleggen: ‘*La politique communale d’Anvers ne doit pas être dictée par la fédération de Verviers*’.³³ Maar ook in de Antwerpse afdeling kalfde de steun af. Het vernieuwde coalitieakkoord haalde het slechts met een kleine minderheid.

In de partij bleef de antiklerikale vleugel aan invloed winnen. De Waalse socialisten stuurden aan op een nieuw partijstandpunt. De onderwijscommissie werd gerevitaliseerd. Een compromistekst werd aan de federaties voorgelegd. Verscheidene congres-

29 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 233-234.

30 J. Tyssens, *Strijdpunt [...]*, pp. 111-113; J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, pp. 247-250.

31 J. Tyssens, *Strijdpunt [...]*, pp. 115-119.

32 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 248-249.

33 J. Tyssens, *Strijdpunt [...]*, pp. 124-126; J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, pp. 281-282. Hunin (p. 82) situeert het citaat op 8 mei 1928, Tyssens (p. 135) op 26 november 1931. Wellicht heeft Huysmans die uitspraak herhaald.

sen hielden zich ermee bezig. Er werd vooral zwaar getild aan de katholieke machts-greep naar het technisch onderwijs, met de intentie om zo te rekruteren voor de katholieke sociale organisaties als het ACV en de KAJ (Katholieke Arbeidersjeugd). Daardoor sloten socialistische mutualiteiten en vakbonden zich bij het radicale standpunt aan. Onder de titel '*La cléricalisation de la Belgique par l'école*' sprak de onderwijscommissie van een half miljard frank staatssteun. Tijdens het partijcongres van 29 november 1931 zegevierde de harde lijn. De basisresolutie tegen de subsidies werd met een overgrote meerderheid goedgekeurd. Dat werd verwacht. De commissie had echter nog ruimte gelaten voor afwijkingen. Maar het liep uit de hand. Zoals ten aanzien van de Vlaamse kwestie, speelde Huysmans hoog spel door te dreigen de partijtucht niet te aanvaarden. De Waalse volksvertegenwoordiger Achille Delattre (Mons) diende dan onverwacht een motie in die de commissie voordien verworpen had. De verplichte toepassing in alle federaties en de onmiddellijke opzegging van de bestaande overeenkomsten werd geëist. Een Waals-Brusselse meerderheid forceerde dat tegen een overwegend Vlaamse minderheid in. Tijdens de woelige vergaderingen van het partijbureau op 1 en 2 december werden Huysmans en vooral Delattre bekritiseerd. Zowel Vandervelde als De Brouckère dreigden met ontslag. Het amendement had elke ruimte voor een compromis gekelderd en de spanningen tussen Vlamingen en Walen weer op de spits gedreven. Sommigen vreesden voor een splitsing van de partij. Ten slotte werd men het eens over een geleidelijke afbouw van de subsidies en geen bruuske verplichting. Bouchery werd als bemiddelaar naar de federatie Antwerpen gestuurd.³⁴

Huysmans was echter geenszins van plan geweest om zich naar het congresbesluit te plooiën. Daarvoor had hij de steun nodig van de Antwerpse Werkersbond en van Willem Eekelers, de tweede sterke man, schepen van onderwijs en volksvertegenwoordiger. Op 4 december kregen zij een ruime meerderheid achter zich, ondanks een significante minderheid die tegenstemde: 90 stemmen voor en 63 tegen. De Werkersbond eiste het recht op om autonoom de gemeentelijke en provinciale tactiek te bepalen en ze zou de aangegane verbintenissen inzake de subsidies eerbiedigen. Bovendien werd een scherpe, ditmaal unanieme, boodschap aan het partijbestuur bezorgd. Aangezien op congressen een strekking steeds meer de meningsvrijheid van de Vlaamse socialisten bemoeilijkte, werd om afzonderlijke bijeenkomsten gevraagd. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1932 werd een voortzetting van de coalitie verwacht. Ondanks verregaande liberale voorstellen, die Huysmans ook het burgemeestersambt aanboden. De verkiezingen voor het parlement van 27 november doorkruisten echter de onderhandelingen. Voor het eerst sinds 1912 stelden de bisschoppen en de katholieke partij die in het teken van de 'ziel van het kind' en de belangen van het katholiek onderwijs. Dat verstevigde de katholieke eenheid, maar gaf de doodsteek aan het mystieke huwelijk. Huysmans werd door de Werkersbond niet meer gevolgd. Meer dan twee derde van de aanwezigen verkoos een pact met de libe-

34 J. Tyssens, *Strijdpunt* [...], pp. 127-137; J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 282-289.

ralen (481-217-50). Dat leidde tot een paars college met Huysmans als burgemeester. Toen het lokale schoolpact afliep, werden de subsidies voor het katholieke onderwijs niet meer hernieuwd. Als represaille werden de socialisten uit het Antwerpse provinciebestuur gezet en vervangen door vijf Vlaams-nationalisten. Deze nieuwe meerderheid compenseerde de verloren gegane subsidies.³⁵

De volgende jaren slaagde de BWP er evenmin in om tot een eensgezind standpunt te komen. Vooral bij een nieuwe generatie van Vlaamse vrijzinnigen groeide het besef dat een louter defensieve houding weinig realistisch was. Men kon de subsidiëring beter koppelen aan voorwaarden tot expansie van het officieel onderwijs. Via een nationale onderwijscommissie waren dan ruiloperaties mogelijk. Dat leidde in 1937 tot een compromis, een voorzichtige aanloop naar het latere schoolpact van 1958. De partijraad was met deze evolutie akkoord gegaan. De parlementaire fracties volgden echter niet. De socialistische ministers en de meeste Vlamingen steunden, maar nogal wat Waalse socialisten stemden tegen of onthielden zich. De cohesie was ver zoek.³⁶

Na de gemeenteraadsverkiezingen van 16 oktober 1938 werd in Antwerpen een driedelig schepencollege gevormd. Huysmans bleef burgemeester. De subsidies voor het katholiek onderwijs werden hervat. De Werkersbond had het bestuursakkoord met grote meerderheid goedgekeurd. Nationaal werd niet gereageerd.³⁷ Dat kaderde in andere ontwikkelingen. Voordien had Hendrik De Man gepoogd om de BWP van een klassenpartij tot een volkspartij om te vormen. Daarvoor was levensbeschouwelijke pacificatie nodig. Voor een politieke hergroepering ving hij echter bot bij de christelijke arbeidersbeweging.³⁸ Maar ook binnen de BWP kende het revisionisme van De Man vele tegenstanders. Kortom, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog droeg ook de schoolpolitiek bij tot de diepe crisis van de partij³⁹ en een communautaire polarisering.

6. KATHOLIEKE VLAAMSE KAMERGROEP EN BWP

De koning en de conservatieve machtselite hadden het socialisme en het flamingantisme in quarantaine geplaatst. De grootste aanjagers van een 'democratisch' alternatief waren F. Van Cauwelaert en C. Huysmans. Dat veronderstelde niet alleen schoolvrede, maar ook de uitvoering van het Vlaamse minimumprogramma: de vanderlandsing van Vlaanderen en tweetaligheid van de nationale instellingen. Vanaf 1919 streefde Van Cauwelaert naar een coalitie met de socialisten, waarvan hij veel meer verhoopte dan van de liberalen. Als de Katholieke Vlaamse Kamergroep de democratische eisen steunde en de BWP de Vlaamse eisen, dan moest dat mogelijk

35 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 290-292, 295-296 en p. 540 noot 28.

36 J. Tyssens, *Strijdpunt* [...], pp. 155-158.

37 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 342-344.

38 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], pp. 325-326.

39 J. Tyssens, *Strijdpunt* [...], p. 161.

DEMOKRATIE!

De twee gezworen kameraden! Frans en Kamel! De leuze van Frans: Ver-
vlaamsching met de hulp der socialisten! De leuze van Kamel: Socialisatie
met de hulp der Fleminganten! Het laatste woord van zulke noodlottige politiek:
België aan de rooden overgeleverd!

< Eveneens in 1921, ditmaal patriotisch-katholieke propaganda in Mechelen tegen dezelfde 'Vlaams-democratische' coalitie met een Vlaamsgezind en sociaal programma, waarvan vooral de 'rooden' profiteerden. In *De Vlag - Le Drapeau*, 5 november 1921. [@ Stadsarchief Mechelen]

zijn.⁴⁰ Bovendien werden katholieke flaminganten en christelijke arbeidersbeweging nauwelijks bij de vorming van de regeringen betrokken. Tot de jaren dertig werden ze slechts geduld om de socialisten in de oppositie te houden.⁴¹ In het regeerprogramma stonden geen Vlaamse eisen. Toch kon men de macht van die Vlaamse Kamergroep niet negeren. In de jaren 1920 werd hij de motor van de afgedwongen taalwetten. Dat gebeurde vooral in het kader van ruiloperaties als men zijn stemmen voor andere politieke thema's nodig had. Wel slaagde de regering erin om de wetsvoorstellen af te zwakken en de groep te verdelen. Met medewerking van een kern rond de al vooroorlogse ministers Poulet, Van de Vyvere en Helleputte. Daardoor zou Van Cauwelaert twee cruciale stemmingen verliezen. De eerste in november 1920 bij de voorwaarden

— 40 E. Gerard, *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, 1985, p. 121.

41 F. Verleden, *De vertegenwoordigers [...]*, p. 153.

om de regering van Carton de Wiart te steunen.⁴² De tweede, meer pijnlijk, in juli 1923 naar aanleiding van de legerwet. Daarop nam Van Cauwelaert ontslag als voorzitter.⁴³ Vanwege de halfslachtige oplossingen inzake bestuur (1921) en de Gentse universiteit (1923) – hoe belangrijk ook als tussenfase – en de mislukking inzake het leger, begon het vooral katholieke Vlaams-nationalisme veld te winnen, zeker bij de jongeren. Lode Wils ziet deze periode als het *point of no return*.⁴⁴

In feite was Van Cauwelaert de enige vooraanstaande katholieke politicus die doelbewust op een katholiek-socialistische regering aanstuurde. De Boerenbond verkoos de liberalen. Het ACW was altijd een koele minnaar geweest vanuit haar antisocialistische traditie en liet de concurrentiestrijd primeren. Beide 'nationale' standen hadden ook eigen prioriteiten. Ze waren niet geneigd om zoals Van Cauwelaert de regering te laten vallen en via een regeringswissel desnoods de katholieke partij te laten scheuren.⁴⁵ De koning, de kardinaal en de Vlaamsgezinde conservatieve minister Van de Vyvere hadden alles in het werk gesteld om de eenheid te bewaren en een antimilitaristische oppositiebeweging van Vlaamse katholieken en socialisten te verhinderen.⁴⁶ In de aanloop naar en tijdens de rooms-rode regering Pouillet-Vandervelde (1925-26) kreeg Van Cauwelaert een sleutelrol. Hij werd de parlementaire leider van de regeringsgezinde katholieken, in functie waarvan hij de Vlaamse Kamergroep weer had opgericht.⁴⁷ Het ging overigens niet om een travaillistische regering, maar om een scheidingslijn binnen de katholieke partij tussen Vlaanderen en Wallonië, waar de conservatieve burgerij veel beter had stand gehouden en die de regering het vertrouwen weigerde.⁴⁸ Die regering hield dus niet lang stand. Rond 1930 werden de christelijke arbeidersbeweging en de Katholieke Vlaamse Kamergroep voluit bij de regeringsvorming betrokken. De Vlaamse kwestie werd een regeringskwestie.

Voor Huysmans bood de samenwerking met Van Cauwelaert uitzicht op socialistische regeringsdeelname in een rooms-rode coalitie. In het beste geval liep dat uit op een breuk binnen de katholieke partij en de droom van een regering met alleen het ACW en het katholiek flamingantisme. Dat mislukte tijdens de formatieopdracht van Vandervelde na de verkiezingen van 1925.⁴⁹ Wel kwam in de Kamer een meerderheids-overleg tot stand, een comité van 7 socialisten en 7 katholieken om de samenwerking

— 42 E. Gerard, *De katholieke partij* [...], p. 134; E. Gerard, *De democratie gedroomd* [...], pp. 930-932.

43 G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid in België tussen de Twee Wereldoorlogen*, I, Leuven, 1976, pp. 291-303, 317-320; L. Wils, *Frans Van Cauwelaert afgewezen* [...], pp. 135-142.

44 L. Wils, *Frans Van Cauwelaert afgewezen* [...], pp. 160-161.

45 L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932. Schepper van Nederlandstalig Vlaanderen*, Antwerpen, 2005, pp. 12-13; J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], p. 239.

46 G. Deneckere, Turbulentie rond de vernederlandsing van de Gentse universiteit na de Eerste Wereldoorlog. Analyse van een besluitvormingsproces, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks, deel XLVIII*, 1994, p. 218.

47 L. Wils, *Burgemeester Frans Van Cauwelaert* [...], p. 39.

48 E. Gerard, *De katholieke partij* [...], pp. 197-204; J. Velaers, *Albert I* [...], p. 665.

49 E. Gerard, *De katholieke partij* [...], pp. 178-197.

te versterken en wisselmeerderheden in de commissievergaderingen te vermijden. De katholieken waren door eerste minister Pouillet zelf aangeduid, met afgevaardigden van elke stand. Daarna zorgde Van Cauwelaert ervoor dat deze keuze bekrachtigd werd door de Vlaamse Kamergroep en niet door de hele katholieke fractie.⁵⁰ Intussen moest Huysmans niet alleen voor schoolvrede zorgen, maar op taalgebied ook het Vlaamse socialisme meekrijgen en een compromis met de Waalse socialisten uitwerken. Zijn aanvankelijk optimisme⁵¹ bleek snel voorbarig en ook hij geraakte in het defensief. Opmerkelijk genoeg zou rond 1930 in de BWP de Vlaams-Waalse polarisering op levensbeschouwelijk gebied als het ware samenvallen met een tijdelijke pacificatie op taalgebied.

7. UBI BENE, IBI PATRIA

Het vaderland is daar, waar we het goed hebben.⁵² In tegenstelling tot het protest in 1880 en de dubbelzinnige houding in 1905, vierde de socialistische partij in 1930 mee honderd jaar onafhankelijkheid.⁵³ Terwijl het internationalisme wegdeemsterde, bestond geen tegenstelling meer tussen de rode en de Belgische vlag. Het incident rond het gebroken geweer in oktober 1921 – de overhandiging van een rode vlag met het zinnebeeld van het antimilitarisme – was slechts een voorwendsel om de socialisten uit de driedelige regering te zetten. Tijdens de slottoespraak van minister Anseele in La Louvière hadden vooraan Belgische vlaggen gestaan, omringd door honderden rode vlaggen. De uiting van een dubbele identificatie.⁵⁴ Wel was het enthousiasme van de BWP voor verdere regeringsdeelname, vanwege te veel toegevingen, al ver zoek.⁵⁵

Het naoorlogse patriottisme was ook een reactie van de bevolking op de Duitse bezetting, de wreedheden, de oorlogsschade, de honger, de werkloosheid en de verplichte tewerkstelling in Duitsland... De liefde voor het vaderland had zowel een rationele (de verworven rechten) als een emotionele component. De verschillende vooroorlogse interpretaties werkten echter door. Er bestond een kloof tussen het *jus-*

- > Oproep van de Gentse federatie voor een betoging en een vredesmeeting. Het symbool van het gebroken geweer, overgaand in een strijd tegen het fascisme. Sprekers: Balthazar, Huysmans en Alice Heyman, schepen in Ledeborg en actief in de vrouwenbeweging. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

— 50 E. Gerard, *De katholieke partij* [...], pp. 206-208; F. Verleden, *De vertegenwoordigers* [...], pp. 192-194.

51 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], p. 215.

52 G. Vanschoenbeek, *Socialisten: gezellen zonder vaderland? De Belgische Werkliedenpartij en haar verhoudingen tot het "vaderland België", 1885-1940*, in: BEG, nr. 3, 1997, p. 246.

53 J. Janssens, "Voor ons is 't vaderland de ontelbare menigte van 't werkende volk". *Arbeiders, nationalisme en de Belgische onafhankelijkheidsvieringen van 1880, 1905 en 1930*", in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie 1890-1921*, Brussel, 2007, pp. 210-211.

54 G. Vanschoenbeek, *Socialisten* [...], pp. 253-255; J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 575-578.

55 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], pp. 145, 416.

BELGISCHE - - - -
WERKLIEDENPARTIJ

VOLKSDRUMMERIJ

OORLOG DEN OORLOG!

MAANDAG 10 NOVEMBER 1930, te 7 uur

Groote Betooging

FAKKEL- EN LAMPIONSOPTOCHT

Tegen den Oorlog - Tegen het Fascisme
Voor Algemeene Ontwapening
Voor verbroedering onder de Volkeren

Na de betooging GROOTE VREDESMEETING

In het Feestlokaal "VOORUIT", St-Pietersnieuwstraat

Sprekers: ALICE HEYMAN
KAMIEL HUYSMANS
GUST. BALTHAZAR

De betooging wordt gevormd op de Vrijdagmarkt te 6 1/2 u.

Verboden te overplakken voor 10 November

WEGWIJZER : Laugemunt, Groenselmarkt, Koorenmarkt
Veldstraat, Zonnestraat, Kouter, Vogelmarkt, Korte dagweg
Walpoorthugstraat, St. Pietersnieuwstraat.

Belgische Werklieden
Afdeling Gent

qu'au-boutisme, het annexionisme (opeisen van grondgebied buiten België), het pro-Franse en anti-Duitse vergeldingsbeleid, alsook het antiflamingantisme van een aantal Waalse socialisten (J. Destrée, G. Hubin, E. Brunet ...) en de meer internationalistische en antimilitaristische opstelling van Vlaamse socialisten, vooral in de Antwerpse federatie. Dat gold evenzeer voor de naoorlogse buitenlandse politiek zoals het Frans-Belgisch militair akkoord van september 1920 en de gezamenlijke militaire bezetting van het Duitse Ruhrgebied.⁵⁶ Het partijbestuur moest zich in bochten wringen om de onenigheid toe te dekken. Zo had in mei 1921 de Algemene Raad en de Syndicale Commissie zich tegen elke militaire interventie uitgesproken. Een paar dagen later stemde in de kabinetsraad alleen minister Vandervelde tegen, J. Wauters en E. Anseele onthielden zich, Destrée stemde voor. Deze inbreuk op de discipline veroorzaakte in de Raad een zekere malaise, maar eindigde met een oproep tot eensgezindheid.⁵⁷ De twistpunten werden afgezwakt door het eensgezinde verzet tegen een verlenging van de dienstplicht en de terugkeer naar de oppositie.⁵⁸ De naoorlogse periode zou echter niet alleen getekend worden door de effecten van de oorlog op het Belgische patriotisme/nationalisme, maar ook op regionalismen/subnationalismen, die voor de oorlog al sterk kwamen opzetten. Een derde vorm van identificatie.

Daarbij mag men de onmiddellijk naoorlogse context niet uit het oog verliezen. Zo blonk de Franstalige pers in Brussel en in Vlaanderen uit in het associëren van '*francophone et patriote*' enerzijds, '*flamand et activiste*' anderzijds.⁵⁹ Het Vlaamse minimumprogramma was staatsgevaarlijk, het werk van '*flamboches*' of '*flamingo-boches*', van neo-activisten. De taalwetgeving schoof op naar de mee door de koning beoogde belgicistische tussenoplossing. Als toegevingen onvermijdelijk waren, dan in de richting van een tweetalig Vlaanderen en tweetaligheid van de nationale diensten. In 1930 bleek die visie achterhaald.

TAALWETGEVING IN DE JAREN TWINTIG. IN GESPREIDE SLAGORDE

1. DE ANTWERPSE FEDERATIE EN CAMILLE HUYSMANS

Het behoort tot de mythes dat Huysmans na de oorlog niet meer in Brussel gewenst was.⁶⁰ Al voor de oorlog was hij vanuit Antwerpen aangezocht om Modeste Terwagne als voorman te vervangen. Tijdens de oorlog maakte die zich helemaal onmogelijk

— 56 G. Vanschoenbeek & H. Defoort, *Socialistische Partij*, in: NEVB [...], pp. 2780-2781; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 160-189; J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, p. 215.

57 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 169-172. Voor een gelijksoortige situatie in juli 1920: G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid [...]*, p. 140.

58 Desondanks zou het in de Algemene Raad van 12 januari 1923 nog tot een scherpe woordwisseling komen tussen voor- en tegenstanders van de Ruhrbezetting: G. Provoost, *Vlaanderen en het militair-politiek beleid [...]*, p. 277.

59 L. Van Ypersele, *L'image de la monarchie sous le règne du roi Albert: entre exaltation de la nation et démocratisation de la société*, in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie 1890-1921 [...]*, p. 162, nt. 81.

60 J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, pp. 196-201; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, p. 190.

door een onverzoenlijk Belgisch nationalisme en annexionisme. Tevergeefs probeerden een aantal Waalse socialistische volksvertegenwoordigers (J. Destrée, V. Ernest, G. Hubin, L. Piérard) hem in bescherming te nemen. Nadat ook de vakbonden hadden aangedrongen, engageerde Huysmans zich als lijsttrekker. Zo kwam de meest Vlaamsgezinde socialist aan de leiding van de meest Vlaamsgezinde federatie. Ze bood Huysmans een beter bruggenhoofd, beschikte over de krant *De Volksgazet* en werd de sterkste Vlaamse federatie. Een eigenzinnige federatie met een verstrengeling van internationalisme, radicalisme, pacifisme en flamingantisme. Als enige Vlaamse federatie ging zij de verkiezingen van 1919 in met een Vlaams luik, geënt op het Vlaamse minimumprogramma. Dat wortelde deels in de oorlogssituatie. Er was een beperkt socialistisch activisme geweest. Een wat grotere Vlaamsgezinde 'Minderheidsgroep van de BWP-afdeling Antwerpen' had Huysmans gesteund in zijn poging tot organisatie van een socialistische vredesconferentie te Stockholm in 1917. De grens was soms dun geweest. Het maakte dat de meeste socialisten, die zich aan de rand van de partij bevonden, toch trouw bleven aan het socialisme.⁶¹

Een jongere generatie voelde zich aangesproken door de houding van Huysmans ten aanzien van het activisme. Tijdens de oorlog had hij die streng veroordeeld. Daarna maakte hij een onderscheid tussen zij die de vernietiging van België en/of financieel voordeel hadden beoogd (het 'zaktivisme'), de groep die nu het martelaarschap claimde, én zij die uit goedgelovigheid beperkte handelingen hadden gesteld. Ten onrechte was deze laatste groep het slachtoffer geworden van de *furia franskijonese*, die de activistische dwaling uitbuitte en die direct tegen de Vlaamse beweging zelf was gericht. Daartoe rekende hij (zoals ook Van Cauwelaert) de ondertekenaars van het manifest ter vernederlandsing van de Gentse universiteit, studenten van de ver nederlandse van Bissing-universiteit, ontslagen ambtenaren en onderwijzers, gestrafte soldaten. Tijdens het Antwerpse arrondissementeel congres van oktober 1920 namen de Antwerpse socialisten unaniem een motie tot amnestie aan. Tijdens een parlementaire interpellatie in januari 1921, wees Huysmans op de verantwoordelijkheid van de Belgische oorlogsregering. Hij rehabiliteerde een aantal activisten zoals de jonge Lode Craeybeckx (*1897). Daardoor verhinderde hij in Antwerpen de electorale doorbraak van een Vlaams-nationalistische partij en door het internationalisme ook van een communistische partij. De eigen partij was zijn zienswijze niet ongenegen. Dat bleek tijdens het congres van 1919, uit de maatregelen van de socialistische ministers Vandervelde (Justitie) en Destrée (Onderwijs). Ondervond hij in dat opzicht weinig tegenstand, dan gold dat niet voor zijn Vlaamsgezind programma.⁶²

61 J. Hunin, Links van de Belgische Werkliedenpartij. Communisme in Antwerpen tussen de twee wereldoorlogen, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 3-4, 1994-1995, pp. 571-578.

62 Voor deze alinea: R. Roemans & H. Van Assche (red.), *Camille Huysmans. Een levensbeeld gevestigd op persoonlijke getuigenissen en eigen werk*, Hasselt, 1961, pp. 189-191; J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, pp. 212-214; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar [...]*, pp. 189-190; O. Boehme, Lode Craeybeckx – Vlaams socialisme en identiteit (1914-1940), in: *BTNG*, nr. 3-4, 2006, pp. 374-387.

2. VLAAMSE SOCIALISME IN HET DEFENSIEF

Voor 1914 focuste de Vlaamse beweging op twee strijdpunten: het bestuur en de Gentse Rijksuniversiteit. Vooral op dat ongenoegen had de Duitse bezetter ingespeeld. Na de oorlog volgde de epuratie en de francofone restauratie. De collaboratie had de Vlaamse beweging verzwakt en de Vlaamse kwestie van de politieke agenda gehaald. Het Belgische nationalisme, francofoon ingekleurd, vierde hoogtij. Dat gold ook voor de BWP. De meeste Waalse federaties, Henegouwen op kop, voerden een patriottische en Frankrijk gezinde koers. Ze leunden daarbij dicht aan bij de liberale partij.⁶³ Huysmans sprak in 1918 en in 1919 wel van samenwerking op taalgebied, de ontzuivering volgde snel. Destrée riep op om de rangen te sluiten, maar dan onder een Waalse paraplu. Zolang de Vlaamse socialisten met hun 'klerikaal activisme' doorgingen, was geen vergelijk mogelijk. Toen Huysmans in 1920 bij minister Destrée tussenkwam ten voordele van de aanstelling van August Vermeylen tot professor in Gent, ving hij bot. Dat zou een '*impression détestable*' maken.⁶⁴ Het wallingantisme toonde zich in zijn Belgische gedaante.

Maar ook Het Vlaamse socialisme was verdeeld. De Antwerpse federatie stond vierkant achter Huysmans, net als een aantal kleinere federaties. Maar dat gold alleszins niet voor de tweede sterkste groep, de Gentse. Al tijdens een beperkt congres in december 1919 was een Antwerpse motie voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit niet alleen door de Walen en de Brusselaars verworpen, maar ook door de federaties Gent en Kortrijk.⁶⁵ De politieke context was veranderd en daarmee de houding van Edouard Anseele. De Vlaamse beweging en de Vlaamse kwestie vormden geen gevaar meer. Als enige Vlaamse socialist was hij minister geworden (naast Emile Vandervelde en Joseph Wauters, vanaf december 1919 ook Jules Destrée). Zowel in september 1919 als in juni 1920 keerde het Gentse partijbestuur zich tegen de vernederlandsing. De eenheid van de partij en van het proletariaat primeerde opnieuw boven alle nevenkwesties. In de Kamer spraken Anseele en Auguste Debunne zich uit tegen de verdwijning van de Franstalige universiteit als haard van beschaving. Dezelfde houding namen de socialistische ministers aan in de kabinetsraad van augustus 1920 en maart 1921.⁶⁶ In de Gentse federatie was het wachten op de '*dauphin* van Anseele', de meer Vlaamsgezinde August Balthazar, volksvertegenwoordiger vanaf 1929, vanaf 1927 grote baas van het dagblad *Vooruit*, die zich al in augustus 1918 socialist en flamingant had genoemd.⁶⁷

63 F. Verleden, *De vertegenwoordigers* [...], p. 176.

64 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 215 en 513 n. 89.

65 O. Boehme, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, 2008, p. 417.

66 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 216-217; J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 836-837, 872.

67 H. Balthazar & N. Van Campenhout, *Twee jonge Vlamingen in den Grooten Oorlog. Oorlogsdagboeken en levensverhaal van de flaminganten August Balthazar en Leo Picard*, Tielt, 2014, p. 68; G. Vanschoenbeek & H. Defoort, *Socialistische partij* [...], p. 2781; G. Vanschoenbeek, *Balthazar, August*, in: NEVB [...], p. 390; J. Van Dietvorst, *De socialistische partijkrant Vooruit tijdens het interbellum*,

De wet op het taalgebruik in bestuurszaken kwam nog tot stand tijdens de driedelige regering. Het initieel wetsvoorstel was mede ondertekend door de Vlaamse socialist Edmond Doms, maar werd door Van Cauwelaert verscherpt. In augustus 1920 legde de stemming in de Kamer de socialistische verdeeldheid bloot. Daarom wilde de partij voor de behandeling in de Senaat tot een uitgewerkt taalprogramma komen. Het verslag werd toevertrouwd aan minister Wauters, een Waal met Vlaamse roots, directeur van *Le Peuple*, volksvertegenwoordiger voor Hoei-Borgworm. Inzake bestuur verdedigde hij vooral de vrijheid van taalgebruik. Een Vlaamse universiteit mocht niet ten koste van de bestaande Franstalige in Gent gaan. Het congres van november 1920 zou zich erover uitspreken. Voor Huysmans was dit onaanvaardbaar. Bestuurlijk betekende dit het status quo. Inzake Gent bleef hij bij het principe van de culturele autonomie, het autorecht van een 'nationaliteit'. Over cultuur beslisten de Vlamingen zelf, niet de partij, waarin de Walen met een meerderheid zetelden. Daarom weigerde hij zich neer te leggen bij een opgelegde tucht. In feite paste hij dezelfde 'alles of niets' tactiek toe als in levensbeschouwelijk opzicht. Veiligheidshalve stelde Vandervelde de bespreking van het verslag uit tot het volgende congres. Dat ging door in Antwerpen op 26 maart 1921, met Huysmans als voorzitter. Hij pleitte voor het behoud van de vooroorlogse situatie, de Vlaamse kwestie als een vrije kwestie, waarvan ook de Waalse socialisten toen voorstander waren geweest. Het verslag-Wauters werd heel nipt verworpen. Merkwaardig genoeg dankzij de steun van Waalse socialisten, in tegenstelling tot Vlaamse socialisten onder wie de Gentenaars.⁶⁸ Huysmans was er weliswaar niet in geslaagd om het Vlaamse socialisme te verenigen of zijn taalvisie ingang te doen vinden, maar hij had de verfransende bedreiging afgewend, een vrije kwestie geforceerd en in de partij zijn handelingsvrijheid bewaard. Dat zou nodig blijken.

3. DE TAALWET OP HET BESTUUR VAN 31 JULI 1921.

De historiek en de inhoud ervan zijn grondig geanalyseerd. Het volstaat een paar krachtlijnen te schetsen, volgens een schema van Jan Velaers.⁶⁹ Vooreerst was er een constitutionele krachtmeting tussen Kamer en Senaat. Het gestemde wetsvoorstel-Van Cauwelaert vertrok van het territorialiteitsbeginsel, maar met een aantal uitzonderingen. Dat werd gecounterd door de minder democratische Senaat. De meerderheid ervan behoorde tot het conservatieve, francofone establishment. De katholieken hadden er 59 zetels (bijna de helft), de liberalen 41 en de socialisten 20. De Senaat keerde terug naar het beginsel van de gemeentelijke en provinciale autonomie. Daarop stuurden koning en regering, initieel voorstanders van het wetsvoorstel, aan op een compromis. Dat draaide vooral rond drie punten. Primo, de rechten van de

licentiaatsverhandeling, RUGent, 1990, pp. 64-66, 103-110, 169-171.

68 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 183, 217-218; zie ook L. Wils, Bormsverkiezing en Compromis des Belges, in: *BTNG*, nr. 3-4, 1973, pp. 318-319.

69 J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 842-864. Voor een juridische analyse: J. Clement, *Taalvrijheid, bestuurstaal en minderheidsrechten. Het Belgisch model*, Antwerpen, 2003, pp. 239-320. Zie ook E. Witte & H. Van Velthoven, *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*, Kapellen, 2010, pp. 108-109 en L. Wils, *Frans Van Cauwelaert afgewezen* [...], pp. 61-82.

COMMENT ON APPAUVRIT LA WALLONIE POUR ENRICHIR LA FLANDRE

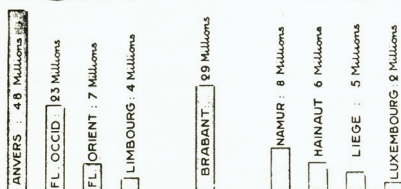
Pendant l'année 1924, la Belgique
a dépensé en Travaux Publics :

EN FLANDRE : **82 MILLIONS**
soit 25 francs par habitant

EN BRABANT : **29 MILLIONS**
soit 19 francs par habitant

EN WALLONIE : **21 MILLIONS**
soit 8 francs par habitant

C'EST CE QUE NOS MAITRES FLAMINGANTS APPELLENT "ÉGALITÉ"

- < Er waren voortdurend klachten over een 'flamingantische' discriminatie van Wallonië, onder meer door het ministerie van Openbare Werken, de 'Vlaamse landbouwer' versus de 'Waalse industrie arbeider'.
In: *La Défense wallonne*, 8 maart 1925.

Franstalige minderheid in Vlaanderen. Deze werden uitgebreid. Zo kon een gemeente- of een provincieraad het Nederlands als interne diensttaal nooit vervangen, maar zij konden wel een tweede taal toevoegen. Dat was een afzwakking naar tweetaligheid, hoewel het in vele gemeenten een vervlaamsend effect zou hebben. Secundo, de rechten van de Vlaamse minderheid in Wallonië. Die waren veelal virtueel. Maar aan Waalse kant was men tegen het principe van de wederkerigheid, een taalwet die ook op Wallonië toepasselijk werd en in principe tweetaligheid introduceerde. Tertio, de vereiste van tweetaligheid in de centrale besturen. Als compromis had Van Cauwelaert pariteit tussen Nederlands- en Franstaligen aanvaard. De Senaat verwierp dat als een splitsing van de administratie in de richting van bestuurlijke scheiding. Individuele tweetaligheid bleef vereist. Dat was ook het standpunt van de koning. Deze bepaling lokte nog meer weerstand uit. Ook Waalse socialisten lieten zich in de Kamer niet onbetuigd. Vlaanderen was tweetalig, Wallonië niet. De Luikenaar Troclet: "Je crains moins la flamandisation de l'université de Gand, que la flamandisation de la Wallonie". De Walen waren de dupe van de regeling voor Vlaanderen. Zijn Henegouwse partijgenoot Piérard vreesde inzake de centrale administratie "une invasion de rats flamingants qui menace nos bureaux". Hij vergeleek de wet met het besluit van koning Willem I van september 1819 en met het *arrêté-boche* van Von Bissing van 1917. Intussen was in 1920 de Association Wallonne du Personnel de l'Etat opgericht, en als reactie het Verbond

van het Vlaams Personeel der Openbare Besturen. Kortom, de machtsstrijd om de administratie en de *job competition* woedde verder. De van kracht blijvende verfransende vrijheid in de Brusselse agglomeratie bleef in de schaduw. Ze was uitgebreid tot 16 gemeenten en een mogelijke uitbreiding ervan bij Koninklijk Besluit. Er waren achterpoortjes en sancties ontbraken. Uiteindelijk werd de wet op 23 juli 1921 goedgekeurd met 57 stemmen voor, 29 tegen, bij 3 onthoudingen. Er was communautair gestemd. Dat gold vooral voor de BWP: 26 Vlaamse en Brusselse alsook 2 Waalse socialisten voor, 23 Waalse socialisten tegen. Deze verdeeldheid was al merkbaar vanaf de stemming over het aanvankelijke wetsvoorstel-Van Cauwelaert en had zich doorgetrokken tot de verplichte tweetaligheid van de centrale staatsambtenaren, het strijdpunt van de Waalse socialisten.⁷⁰ Hun retoriek aangaande het Nederlands bleef ongeveer dezelfde als voor de oorlog, zij het met versterkte Duitse associaties. Zowel flaminganten als wallinganten waren ontevreden.

Na de verloren communautaire stemming (52 Walen tegen, 3 voor, 4 onthoudingen) kwamen bij de Waalse socialisten twee elkaar versterkende dynamieken op gang. Er was de vrees voor minorisering, gezien de hogere geboortecijfers in Vlaanderen en de strategie van de Vlaamse volkskracht (De Raet en Van Cauwelaert). Al in 1911 had Destrée van *lapinisme* gesproken. Konijnen kweekten nog sneller. Voor het eerst debatteerde de Kamer over het (on)evenwicht tussen Vlamingen en Walen in het parlement. Vlaanderen telde 18 afgevaardigden meer en kreeg dan nog Brusselse steun. Na de stemming tekenden 73 Waalse volksvertegenwoordigers en senatoren een verklaring waarbij ze wetgevende maatregelen vroegen ter bescherming van de Waalse minderheid door de opdeling van het parlement in gewestelijke groepen. Een voorloper van de 'Grendelgrondwet' in 1971.⁷¹ Daarnaast was er de breuk binnen de Waalse beweging. In 1921 telde de Assemblée wallonne nog 28 volksvertegenwoordigers: 3 katholieken, 5 liberalen en 20 socialisten.⁷² Na de oorlog had ze zich met het Franstalige Belgische nationalisme vereenzelvigd. De bestuurswet betekende een eerste nederlaag, de Nolf-wet in 1923 een tweede. Al in januari 1923 had ex-minister Destrée geconcludeerd dat het om een verkeerde politieke analyse ging. Zoals in 1912 moest het belang van Wallonië primeren. Toen hij in de minderheid werd gesteld, verliet de 'separatistische of federalistische' vleugel in juli 1923 de Assemblée, zich verenigend in de Ligue d'Action wallonne.⁷³ Het werd de eerste stap naar het socialistische '*Compromis des Belges*' in 1929.

— 70 Voor een analyse van het stemgedrag en de retoriek van de partijen: M. Van Ginderachter, *De politieke partijen en de taalwetgeving. Een argumentatieschema van de Kamerdebatten (1873-1963)*, licentiaatsverhandeling RUGent, 1998, deel III.2, pp. 7-38, www.ethesis.net.

71 J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 861-864.

72 F. Verleden, *De vertegenwoordigers* [...], p. 174.

73 Ch. Kesteloot, *Waal regionalisme tegenover Vlaams nationalisme. Andere projecten of enkel een andere naam?*, Brussel, 2013, pp. 24-27; Ch. Kesteloot, *Waalse beweging*, in: *NEVB* [...], pp. 3639-3640; Ph. Destatte, *L'identité wallonne* [...], pp. 95-108; Ph. Destatte, *Destrée Jules*, in: *Encyclopédie du Mouvement wallon (EMW)*, Charleroi, 2000-2010, p. 488.

4. DE GENTSE UNIVERSITEIT EN DE NOLF-WET VAN 31 JULI 1923

In december 1919 had Van Cauwelaert met zijn Gentse partijgenoot A. Huyshauer het vooroorlogse pluralistische wetsvoorstel tot vernederlandsing opnieuw ingediend. In augustus 1920 gaf de regering aan minister Destrée, bevoegd voor onderwijs, de opdracht een compromis uit te werken. Daags nadien ontving de koning Destrée en Vandervelde in audiëntie. Een week later vergaderde de ministerraad. Volgens het voorstel bleef de Franstalige universiteit behouden. In Gent zou ook een Vlaamse universiteit komen, maar enkele faculteiten konden elders worden ingericht zoals Geneeskunde in Antwerpen en Mijnen in Limburg. Indien zou blijken dat de Franstalige universiteit geen studenten meer aantrok, zou ze een natuurlijke dood sterven.⁷⁴ Het kreeg de steun van de meeste ministers, onder wie de socialisten Anseele en Vandervelde. Alleen de katholieke en meest Vlaamsgezinde minister Poulet lag dwars. Destrée waarschuwde dat hij een opgelegde vernederlandsing nooit zou aanvaarden. Het zou in Wallonië een separatistische beweging uitlokken, die fataal tot de aanhechting bij Frankrijk zou leiden. Na het ontslag van eerste minister Delacroix en zijn opvolging door de Brusselse conservatieve katholieke Carton de Wiart werd ook Poulet vervangen door een meer flexibel lid van de Katholieke Vlaamse Kamergroep, Van de Vyvere. Na akkoord van de regering diende Destrée een wetsontwerp in dat Vlaamse colleges voorzag in twee faculteiten: Letteren en Wijsbegeerte, Wetenschappen. De Kamer verwierp het.

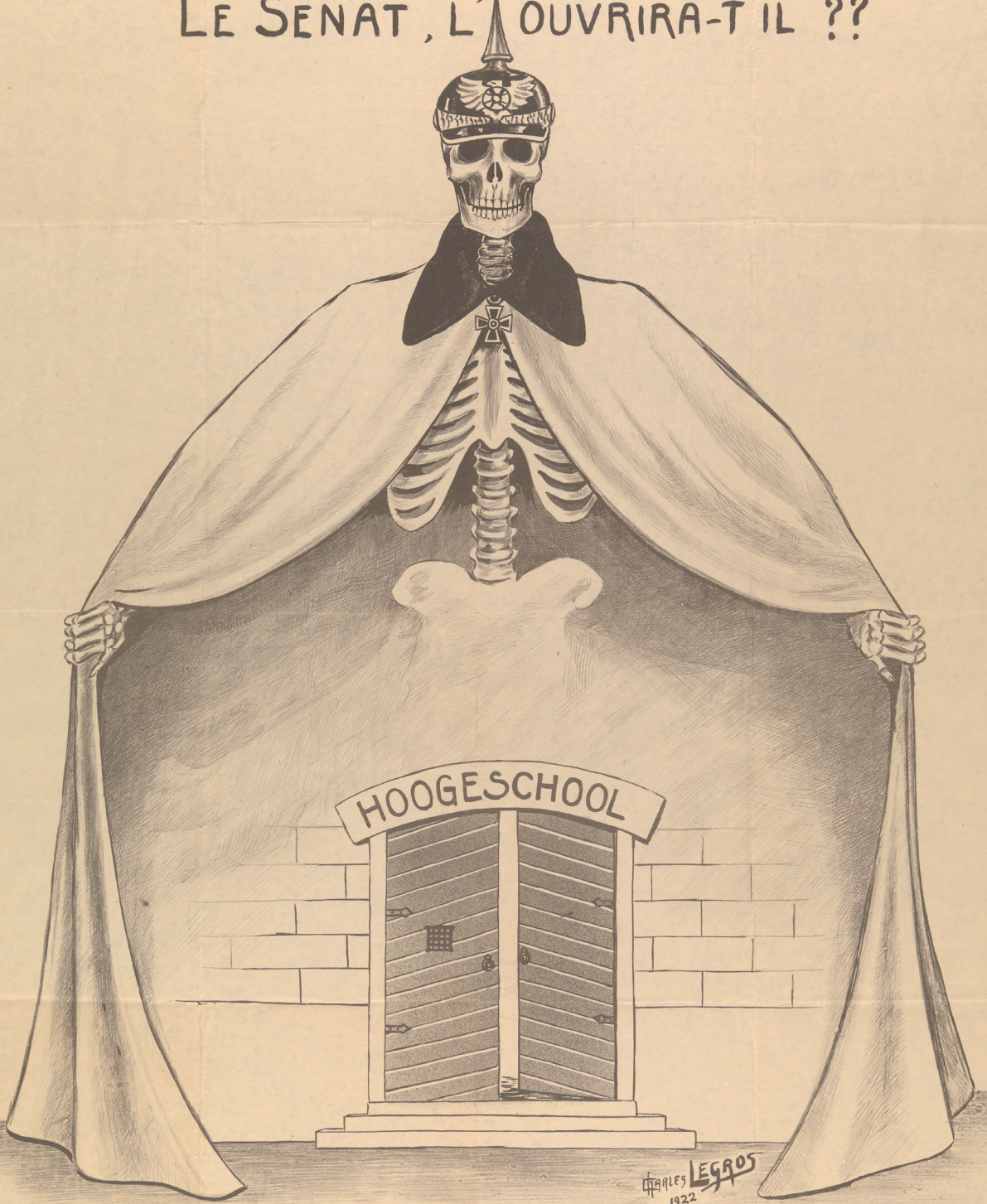
Daarna geraakte het wetsvoorstel-Van Cauwelaert verstrengeld met de wens tot verlenging van de dienstplicht.⁷⁵ De liberaal Pierre Nolf, de geneesheer van de koninklijke familie en Luikse hoogleraar, werd als extra parlementair de nieuwe minister voor onderwijs in de regering-Theunis. Begin december 1922 legde hij de koning een plan voor. Het stuitte echter op veel weerstand. Op 22 december kreeg in de Kamer het wetsvoorstel-Van Cauwelaert een nipte meerderheid: 89-85-7. Van de 88 Vlaamse volksvertegenwoordigers hadden er 80 voor gestemd. Ook de koning rekende op de Senaat om dit ongedaan te maken, wat gebeurde. Het zou duren tot 18 juli 1923 eer de Senaat en 27 juli eer de Kamer het Nolf-systeem aanvaardde. In essentie liet het de studenten kiezen tussen een 'Vlaams' regime (twee derde van de cursussen in het Nederlands,

- > Verzet van Luikse studenten tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit, geassocieerd met de Duitse bezetting en het collaborerende activisme. In december 1922 had de Kamer de deur op een kier gezet. Zou de Senaat dit verhinderen? [Universiteitsarchief Gent]

74 Een eventuele 'natuurlijke dood' behoorde ook tot het plan van regeringsleider De Broqueville najaar 1914: H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièristen. De opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten 1890-1914*, Kalmthout, 2014, pp. 274-275.

75 De legerwet van 1923 zorgde opnieuw voor frustratie bij flaminganten vanwege geen eentalige eenheden en bij wallinganten vanwege wat verscherpte tweetaligheid van het kader. De militiewet werd op 20 juli in de Kamer gestemd en op 26 juli in de Senaat. De dag daarna nam de Kamer het Nolfcompromis aan. G. Provoost, *Vlaanderen [...]*, pp. 299-301; R. Boijen, *De taalwetgeving in het Belgische leger (1830-1940)*, Brussel, 1992, pp. 144-164.

LA CHAMBRE A ENTR'OUVERT LA PORTE
LE SÉNAT, L'OUVRIRA-T'IL ??

CHARLES LEGROS
1922

COMITÉ ESTUDIANTIN DE RÉSISTANCE.

LITHO : LA MEUSE, LIÈGE.
EXEMPTÉ DU TIMBRE. (Loi du 28-8-1919) -

LOCAL : B^d PIERCOT, 24.

een derde in het Frans) en een omgekeerd 'Frans' regime. De bestuurstaal zou het Nederlands worden.⁷⁶

In de BWP was deze vernederlandsing controversieel. Tijdens de regeringsdeelname hadden de socialistische ministers zich ertegen gekant. Vanaf oktober 1921 in de oppositie werd het niet beter. Volgens *Volksgazet* kreeg het niet eens de steun van de helft van de 29 arrondissementfederaties, waaronder dan nog veel kleine. De Waalse socialisten verkozen een Nederlandstalige rijksuniversiteit in Antwerpen en het behoud van *Gand français*. In december 1922 polste Anseele Vandervelde over een gedeeltelijke vernederlandsing. Maar ook daarvan wilden de Waalse socialisten niet weten. De verdeeldheid was compleet. Op 22 december stemden in de Kamer alle Vlaamse socialisten voor het wetsvoorstel, zowat alle Waalse socialisten tegen. Tijdens het paascongres van 1923 kreeg Huysmans het zwaar te verduren zowel vanwege zijn schoolbeleid als vanwege zijn taalvisie. Op initiatief van de federatie van de Borinage werd een taalcommissie van tien leden opgericht om een oplossing te zoeken: vier Brusselaars (onder wie August Vermeylen), vier Walen en twee Vlamingen (de Vlaamsgezinden Bouchery en Doms). Huysmans weigerde mee te doen vanuit zijn opvatting over culturele autonomie en ook om zijn handen vrij te houden. De commissie werd het eens over een tussenvoorstel voor twee universiteiten in Gent.⁷⁷ Dat werd achterhaald door het regeringsontwerp van minister Nolf. Vanuit de oppositie verwierpen de socialisten dit eensgezind, maar vanuit een tegengestelde motivering. De Vlaamse socialisten omdat het niet de gewenste vernederlandsing bevatte. De Waalse socialisten omdat ze de Franstalige universiteit niet wilden zien verdwijnen en omdat ze vreesden dat de regering vroeg of laat een dergelijk tweetalig systeem aan de Luikse rijksuniversiteit zou willen opleggen en Wallonië vervlaamsen.⁷⁸ Aan beide kanten hoopte men zo de katholiek-liberale coalitie onder druk te zetten en eventueel een crisis uit te lokken. Het was echter duidelijk dat niet alleen Van Cauwelaert het moeilijk had om een democratisch alternatief aan te prijzen, ook de Waalse socialisten waren daarvoor niet rijp en inzake Gent kon Huysmans zelfs niet rekenen op een eensgezind Vlaams socialisme.

5. TOCH EEN 'DEMOCRATISCHE REGERING'. MINISTER C. HUYSMANS (ONDERWIJS)

Na de verkiezingen van april 1925 en de langste regeringscrisis sinds het bestaan van België kwam een coalitie tot stand, steunend op de BWP, het vooral Vlaamse ACW en de Vlaamsgezinde katholieke burgerij. De regering bestond uit twaalf ministers, waarvan vijf socialisten: de drie oudgedienden Anseele, Vandervelde en Wauters, aangevuld met de Luikenaar Alfred Laboulle en Huysmans. Destrée, die zich tegen deze coalitie

⁷⁶ Voor deze alinea's: J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 867-893; K. De Clercq, *Gent*, in: NEVB [...], pp. 2287-2289.

⁷⁷ J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 235-238; M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], p. 209.

⁷⁸ Voor een analyse van het stemgedrag en de retoriek van de partijen: M. Van Ginderachter, *De politieke partijen, III.2* [...], pp. 38-51.

gekant had, was er niet bij en evenmin een prominente wallingant. De Vlaamse socialisten hadden nu twee ministers. De kandidatuur van Huysmans werd niet alleen door liberalen en conservatieve katholieken gecontesteerd, maar lag ook gevoelig bij Waalse socialisten. Als mede architect van deze coalitie en flink wat Vlaamse steun, kon men hem echter moeilijk negeren. Na de val van deze regering in mei 1926, behield Huysmans in de volgende driedelige regering zijn portefeuille, ondanks de tegenstand van de liberalen en van de katholieke formateur Jaspar. De partij bleef achter hem staan en Van Cauwelaert stelde namens de Katholieke Vlaamse Kamergroep een veto tegen zijn vervanging.⁷⁹ In feite bleef hij als enige flamingant in de regering over.⁸⁰

Alle aandacht ging naar de financiële crisis. Nieuwe Vlaamse wetten kwamen er niet. Wel nam Huysmans ingrijpende en toekomstgerichte maatregelen op alle onderwijsniveaus. De toepassing van de Nolf-wet liet op de meeste faculteiten te wensen over.⁸¹ Tegen de adviezen in begon Huysmans, in tegenstelling tot Nolf, met de benoeming van jonge Vlaamsgezinde professoren.⁸² Volgens dit model stuurde hij het rijkssecundair onderwijs verder in de richting moedertaal-voertaal. In de Vlaamse afdelingen van de athenea en de middelbare scholen moesten voortaan twee derde van de uren (in plaats van één derde) in het Nederlands worden gegeven en één derde in het Frans, het omgekeerde in de bestaande Waalse afdelingen waartoe de toegang eens te meer beperkt werd om misbruiken te beteugelen.⁸³ Met betrekking tot het lager onderwijs mocht in Vlaanderen in het verplichte programma geen tweede taal voor de derde graad beginnen, in overeenstemming met het pluralistische wetsvoorstel uit 1914. Dat noodzaakte onder meer de stad Leuven tot aanpassingen. Tegelijkertijd begon een uitputtingsoorlog tegen wat hij, op basis van nieuw onderzoek, de verdere grootschalige '*dénationalisation des enfants*' in de Brusselse agglomeratie noemde. De gemeentebesturen moesten de taalwet van 1914 correct toepassen, desnoods werd de subsidiekraan dicht gedraaid. Dat leverde voor het eerst resultaten op die echter, bij gebrek aan een wet, met Huysmans' opvolgers verdwenen. In schril contrast met zijn schoolbeleid, ondervond hij voor die vernederlandsingsmaatregelen in de eigen partij weinig weerstand.⁸⁴

79 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 246-247, 255-256.

80 L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert* [...], pp. 38 en 50.

81 Huysmans betreunde dat faculteiten de vernederlandsing probeerden te saboteren door kandidaten voor te dragen die Nederlandsonkundig waren en door leergangen zodanig te splitsen dat de belangrijke cursussen in het Franstalige pakket terecht kwamen: K. De Clerck (red.), *Kroniek voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit*, Beveren-Antwerpen, 1980, p. 211.

82 Van de Nolf-wet was Huysmans geen voorstander. Onder het voorwendsel van een mogelijke bezuiniging wilde hij de twee afdelingen laten samensmelten tot één Nederlandstalige afdeling met een derde van de cursussen in het Frans als overstap naar volledige vernederlandsing.

83 Bij wijze van experiment had partijgenoot Destrée vanaf 1921 een volledig Vlaamse sectie toegelaten in de athenea van Antwerpen, Brussel en Tongeren en in vier rijksmiddelbarescholen. Rond 1930 waren die Vlaamse afdelingen zo goed als vernederlandst: M. Hanson, *Onderwijs*, in: NEVB [...], p. 2262.

84 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 250-259; E. Witte & H. Van Velthoven, *Strijden om taal*

1929-1935. DE NATIONALE ARBEIDERSBEWEGINGEN FORCEREN MEE HET TERRITORIALITEITSBEGINSEL.

1. OM TER EERST: HET ACW-LNTC

Na de oplossing van de financiële crisis schoof de talenkwestie naar de politieke agenda, in 1928 met twee strijdpunten: leger en amnestie. De herstelde katholieke eenheid bleek uit haar unanieme goedkeuring van die wetten. In de legerwet van november werden ditmaal wel eentalige compagnies toegestaan, gepaard aan een verstrengde eis tot kennis van de tweede landstaal in de Militaire School. Terecht stuitte het op de nodige scepsis. Om het de regering moeilijk te maken hadden Huysmans en zijn Waalse partijgenoten zonder succes een voorstel uitgewerkt: eentalige regimenten in ruil voor een versoepeling van de tweetalige toelatingsproef voor de Militaire School. Tijdens de bespreking hadden Waalse socialisten een belangrijk signaal gegeven. Als reactie op een binnensluipende tweetaligheid eisten zij een globale visie op de taalregeling. In functie daarvan toonde Destrée zich bereid de vernederlandsing van de Gentse universiteit te aanvaarden.⁸⁵ Een significante symbolische ommezwaai

De agitatie verplaatste zich onmiddellijk naar het vraagstuk van de amnestie, namelijk naar het al in december ingediende pluralistische wetsvoorstel-Van Cauwelaert.⁸⁶ Afgezwakt tot een genadewet werd het op 6 december goedgekeurd door de Kamer, op 16 januari 1929 door de Senaat. Tussenin was er de spectaculaire overwinning van de niet verkiesbare August Borms, bij een tussentijdse verkiezing in Antwerpen.⁸⁷ Het maakte het ongenoegen zichtbaar over de trage vooruitgang en de gebrekkige toepassing van de taalwetten, over de afwijzing van het Vlaamse minimumprogramma en de anti-Vlaamse sfeer. Het ACW en de Boerenbond maakten zich ongerust over de snel toenemende invloed van het Vlaams-nationalisme binnen hun organisaties en bij de intellectuele burgerij, priesters inbegrepen. Het was vijf voor twaalf. Op 14 januari 1929 herhaalde eerste minister Jaspar in de kabinetsraad dat een globale regeling nodig was.⁸⁸ Ook een verontruste BWP dacht in die richting.

Daarop trokken de unitaire arbeidersbewegingen het taalvraagstuk naar zich toe. Toen het ACW hoorde dat in de BWP Huysmans en Destrée aan een compromis werk-

— [..], p. 112.

85 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 264-265; L. Wils & E. Gerard, Het ACW, de katholieke partij en de taalwetgeving, 1929-1932, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg.55, 1996, nr. 4, p. 238; E. Witte & H. van Velthoven, *Strijden om taal* [...], pp. 113-114; L. Wils, Bormsverkiezing [...], pp. 291-300.

86 Mede ondertekend door nog een katholiek, twee socialisten en een liberaal.

87 Op 9 december 1928 moest een overleden liberale volksvertegenwoordiger worden vervangen. De bekende activist August Borms, die een levenslange celstraf uitzat, haalde vanuit de gevangenis 83 000 stemmen tegen 44 000 voor de liberaal Baelde en 53 000 blanco stemmen.

88 L. Wils & E. Gerard, Het ACW [...], pp. 246-247 en L. Wils & E. Gerard, Het ACW, tweede deel, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 56, 1997, nr. 1, p. 3, n. 35. Voor een analyse van de amnestiewetgeving: L. Wils, Bormsverkiezing [...], pp. 266-291; L. Vandeweyer, *Amnestie*, in: *NEVB* [...], pp. 277-279.

ten, wilden ze de socialistische concurrent voor zijn, met het oog op de verkiezingen van mei 1929. Ook zij wilde zich nu als nationale parlementaire groep manifesteren. Ze wachtte zelfs geen initiatief van de Vlaamse Kamergroep meer af. Op 13 maart bereikten Vlamingen en Walen een communautair akkoord dat voor hun gekozenen bindend was. De Belgische eenheid moest bewaard blijven. Voor Wallonië en Vlaanderen gold het territorialiteitsbeginsel. Behalve aan de taalgrens en in 'Groot-Brussel' kregen taalminderheden geen rechten meer. Volgens Van Cauwelaert had 'het Vlaamse volk als geheel het recht op culturele gaafheid', zonder dat 'eilanden van verfransing de ongezonde verhoudingen' bleven bestendigen.⁸⁹ Ten aanzien van de Waalse christendemocraten werd met een minimale tweetaligheid op Belgisch niveau ingestemd alsook een 'gelijkelijke' verdeling van de ambten. De campagne zou in samenwerking met de Katholieke Vlaamse Kamergroep gevoerd worden. De Katholieke Unie en de andere katholieke parlamentsleden moesten volgen.⁹⁰ Het belette niet dat op 25 februari 1930 het hoofdbestuur van het ACW de inzet van de democratische fracties nog ondermaats noemde.⁹¹

2. EEN SOCIALISTISCH 'COMPROMIS DES BELGES', MAART 1929

Reeds in december 1928 had de federatie Charleroi gevraagd of flaminganten en wallinganten, buiten het Brusselse centralisme om, geen basisakkoord konden sluiten.⁹² Na weken onderhandelingen legden de oud-ministers van onderwijs Destrée en Huysmans op 16 maart, drie dagen na de christelijke arbeidersbeweging, een vergelijk op tafel, buiten de partijstructuur om. Het was ondertekend door 15 Waalse en 12 Vlaamse volksvertegenwoordigers, waarbij ook W. Eekelers zich aansloot.⁹³ De eenheid van België en van de partij stonden voorop. Tegelijkertijd moesten Destrée en Huysmans verschillende inzichten verzoenen. Daardoor bleven bepalingen vaag en werd de concrete invulling naar een later tijdstip verschoven. Over de betekenis ervan kwamen zowel tijdgenoten⁹⁴ als hedendaagse wetenschappers tot tegenstrijdige conclusies⁹⁵ Lode Wils herleidde het compromis tot de overname van Destrées wallingantische programma.⁹⁶ Dat is moeilijk verdedigbaar, omdat aan een wederzijdse hoofdeis werd tegemoet gekomen. Aan Vlaamse kant beantwoordde het aan de visie van Huysmans op culturele autonomie. De partij besliste bij meerderheid op politiek en sociaal vlak, maar niet inzake cultuur. Daarover beslisten in Vlaanderen de Vlamingen zelf, met regionale eentaligheid als uitgangspunt. Voor het ene gebied rekende hij zich

89 L. Wils & E. Gerard, *Het ACW [...]*, 1997, p. 11.

90 Voor deze alinea: L. Wils & E. Gerard, *Het ACW [...]*, pp. 235-255 en pp. 3-24.

91 F. Verleden, *De vertegenwoordigers [...]*, p. 138.

92 M. Bruwier, *Compromis des Belges*, in: *EMW [...]*, p. 320.

93 Voor de tekst K. Ceuppens, *De Belgische Werkliedenpartij [...]*, pp. 33-34; L. Wils, *Bormsverkiezing [...]*, pp. 321-330.

94 A. Vermeylen *Est-ce un compromis?*, in: *AMVC (Letterenhuys)*, V4555-D.

95 Zie o.m. M. Van Ginderachter, *De politieke partijen*, III.3 [...], pp. 2-4; J. Clement, *Taalvrijheid [...]*, pp. 325-326; J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, p. 269; Ch. Kesteloot, *Etre ou vouloir être. Le cheminement difficile de l'identité wallonne* in: *BEG*, nr. 3, 1997, pp. 187-188.

96 L. Wils, *Bormsverkiezing [...]*, p. 329, L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert [...]*, p. 151.

tot de socialisten, voor het andere tot de flaminganten.⁹⁷ Daarom had hij in de BWP steeds de Vlaamse kwestie als een vrije kwestie verdedigd. De vernederlandsing van de Gentse universiteit betekende voor Destrée een zware toegeving. In 1911 had hij nog van geen enkele Vlaamse universiteit willen weten. Daarna plaatste hij die elders in Vlaanderen of zag hij twee universiteiten in Gent. Nu verdedigde hij in de partijraad van april 1929 het principe van de vernederlandsing.⁹⁸ Aan Waalse kant verkreeg men de decentralisering van diensten, de verdubbeling in Vlaamse en Waalse afdelingen (wat ook de Vlamingen niet slecht uitkwam) en een tot een minimum beperkt tweetalig personeel, samengesteld uit een gelijk aantal Vlamingen en Walen. Aan Walen mocht geen tweetaligheid worden opgelegd. Tot zover vertoonde de tekst veel gelijkheid met die van het ACW.

Lode Wils heeft wel gelijk als hij beklemtoont hoe het compromis via gemeentelijke en provinciale autonomie en via referenda toch nog probeerde om voor Vlaanderen tweetaligheid in taalgemengde gebieden, waaronder de grote steden, te behouden.⁹⁹ Ook Vlaamse socialisten wezen op dat gevaar. Dat hing samen met een bredere en principiële vraag of men aan minderheden¹⁰⁰ taalrechten wilde toekennen. Het was geen geheim dat Huysmans daarvan voorstander was. In plaats van als een 'fanatische extremist' werd hij nu opeens aanzien als een 'gematigd flamingant'.¹⁰¹ Voor 1914 hadden ook katholieke flaminganten dergelijke faciliteiten aanvaard voor Waalse inwijkelingen en eventueel voor eentalig Franstaligen. Maar zij beschouwden dat eerder als een tactische toegeving, terwijl het bij Huysmans om een principe ging. De context bleef echter dezelfde: geen verdere 'denationalisering', geen vrijheid van taalkeuze, gelijkheid en wederkerigheid tussen de regio's. De zin gewijd aan Brussel, een speciaal statuut volgens haar verlangden, voorspelde weinig goeds. De tekst eindigde met de vaststelling dat de uitgangspunten nog op hun toepassing moesten onderzocht worden. De Brusselse federatie was erbuiten gelaten en reageerde geprikkeld. Zo keerden algemeen secretaris J. Van Roosbroeck, Louis de Brouckère en Vandervelde zich tegen een snelle vernederlandsing van de Gentse universiteit, terwijl August Vermeylen (gecoöpteerd senator sinds 1921) dubbelzinnig bleef.¹⁰² Al bij al wordt dit compromis in de historiografie overbeklemtoond. Het hield slechts een paar maanden stand. Het tweede compromis was veel radicaler en kreeg heel wat minder aandacht.

97 R. Roemans & H. Van Assche (red.), *Camille Huysmans [...]*, pp. 147-149 en 154-155; L. Wils & E. Gerard, *Het ACW [...]*, p. 242, n. 20.

98 J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, p. 270.

99 L. Wils, *Bormsverkiezing [...]*, pp. 322-323.

100 Over de definitie en betekenis van minderheden, toegepast op België, zie o.m. D. Hensley, *An Unlikely Minority? The Development and Use of "Minority Rhetoric" among the Francophones of Flanders, 1918-1932*, in: *Journal of Belgian History*, nr. 4, 2013, pp. 80-107; zie ook C. Préaux, *In Vlaanderen Vlaams! Het einde van Belgisch Vlaanderen?*, Kalmthout, 2014.

101 R. Roemans & H. Van Assche (red.), *Camille Huysmans [...]*, p. 150.

102 J. Hunin, *Het enfant terrible [...]*, pp. 269-270 en p. 538, n. 27.

3. NIEUW 'COMPROMIS DES SOCIALISTES BELGES'. HET PARTIJSTANDPUNT VAN NOVEMBER 1929. EÉNTALIGE REGIO'S, MINIMALE TWEETALIGHEID

Niet voorgesteld aan het partijbestuur¹⁰³ speelde het compromis geen grote rol tijdens de verkiezingscampagne van de BWP in mei 1929. Zeker na de triomf van 1925, was het resultaat ervan teleurstellend. De partij verloor acht zetels, drie in Vlaanderen en in Wallonië, twee in Brussel. Het Vlaams-nationalisme klom van zes naar elf zetels. Na Borms betekende dit het tweede politieke schokeffect. Op 29 mei verbond eerste minister Henri Jaspar het lot van zijn regering aan een volledige regeling, ook met het oog op de viering van honderd jaar België. Nog meer dan voorheen besefte de BWP het gevaar, zowel electoraal als voor de eenheid van het land. Bovendien zou het taalvraagstuk de komende parlementaire zitting domineren. In plaats van ad-hocregelingen was een globale oplossing nodig. De nationale kwestie zou dan de sociale kwestie niet langer overschaduwen en van de politieke agenda duwen.¹⁰⁴ Daarvoor moest de verstandhouding tussen Vlamingen en Walen geconsolideerd en in een partijstandpunt gegoten worden. De verdere interne pacificatie werd vergemakkelijkt, omdat de Waalse socialisten van strategie veranderden vanwege de groeiende angst voor de invoering van tweetaligheid in Wallonië. De Taalgrensactie van Flor Grammens wilde in de provincies Hengouwen en Luik, in toepassing van de wet van 31 juli 1921, externe tweetaligheid in een aantal gemeenten afdwingen.¹⁰⁵ De Boerenbond organiseerde de Vlaamse arbeiders in de Waalse industriezones beter, waardoor het risico op de uitbouw van 'klerikaal-Vlaamse' eilanden toenam. Een Vlaamse meerderheid zou in het parlement opnieuw vormen van nationale tweetaligheid kunnen opleggen. Bijgevolg plooiden de Waalse socialisten terug op hun regio. Dit ging ten koste van de Franstalige minderheid in Vlaanderen en de Vlaamse tak van de Waalse beweging.

Dat leidde tot nieuwe onderhandelingen. Op 14 juni richtte de Algemene Raad een taalcommissie op, met veertien leden. Deze bereikte een akkoord over een totaalvisie, uitgewerkt naar alle domeinen. Het resulteerde in een verslag van vijftig bladzijden, opgesteld door de Luikse volksvertegenwoordiger Léon Troclet.¹⁰⁶ Daarmee werd de BWP de eerste partij met een dergelijk radicaal totaalprogramma. Gesteund door Destrée en Huysmans werd het concept 'culturele autonomie' doorgetrokken tot regionale eentaligheid. Het Frans was de taal van Wallonië, het Nederlands de taal van Vlaanderen. Rechten van minderheden werden geschrapt. Bovendien werd een principeel onderscheid gemaakt tussen de Franstaligen in Vlaanderen, die Vlaming bleven, en migranten uit Wallonië. Die twee groepen werden dus ontkoppeld. De taalgrens

103 Amsab-ISG: Verslagboeken BWP, Bureau van de Algemene Raad, 29 mei 1929.

104 APCh, 10 december 1929, p. 47 (C. Huysmans); APCh, 12 december, 1929, p. 77 (E. Vandervelde).

105 J. Clement, *Taalvrijheid* [...], p. 329.

106 Rapport fait par Léon Troclet au nom de la Commission linguistique du P.O.B. Samenstelling: P. Pastur, J. Destrée, C. Huysmans, D. Bouchery, A. Balthazar, L. Piérard, J. Van Roosbroeck, G. Vanderveken, L. de Brouckère, E. Vandervelde, E. Anseele, A. Vermeylen, M. Somerhausen, L. Troclet; zie ook K. Ceuppens, *De Belgische Werkliedenpartij* [...], pp. 45-67 en 155-158.

WALLON TOUJOURS ! ÉLECTIONS LÉGISLATIVES DU 26 MAI 1929

A la Chambre, les **FRONTISTES**, gagnant 6 sièges, doublent leur représentation. Ward Herremans, l'homme du **FAUX D'UTRECHT**, pénètre à la Chambre.

LIBERTÉ

Au Sénat, trois frontistes sont élus pour la première fois.

Les **AUTONOMISTES ALLEMANDS** n'obtiennent pas de siège, mais réunissent sur leurs listes plus de 8.000 voix.

Aux Elections Provinciales du 9 Juin 1929, dans l'ensemble du Pays, les **FRONTISTES** gagnent 18 sièges.

Les **AUTONOMISTES ALLEMANDS** obtiennent trois sièges.

WALLONS !

Ces faits démontrent l'acuité du conflit linguistique.

Si vous ne voulez pas être lésés, vous devez organiser votre résistance. Adhérez à

L'ACTION WALLONNE

Comité Central: 12, Rue de la Madeleine, Liège

zou worden vastgelegd na een referendum in de betrokken gemeenten. De Brusselse agglomeratie kreeg een speciaal regime als ontmoetingsplaats tussen twee culturen. In het verlengde ervan kon men het kiesarrondissement best splitsen in twee electorale omschrijvingen: *'Bruxelles-agglomération'* en *'Bruxelles-campagne'*. De Brusselse agglomeratie zou dan nog 19 à 20 volksvertegenwoordigers tellen en het zou helpen om de noodzakelijke hervorming tot een *'Grand-Bruxelles'* te faciliteren. Aan de flaminganten werd onverwacht veel toegegeven. Daartegenover stond een onwrikbaar wallingantisch principe: nergens nog een verplichte tweetaligheid. Elke Waal kreeg recht op ééntaligheid voor eender welk ambt én in de uitbouw van zijn carrière. Dat gold zowel voor het onderwijs als voor de magistratuur, de centrale administratie en het leger. In nationale instellingen werd een zo ver mogelijk doorgedreven eentaligheid overkoepeeld door een minimaal tweetalig kader, met evenveel Vlamingen als Walen, eventueel bijgestaan door professionele vertalers. Het impliceerde dat elke afwijking daarvan in de richting van tweetaligheid als Vlaams imperialisme gebrandmerkt zou blijven. Ten slotte werden een aantal Waalse grieven opgesomd. De verdeling van het aantal zetels zou moeten gebeuren op basis van het aantal kiezers in plaats van het aantal inwoners (grote Vlaamse gezinnen). De militaire dienstplicht moest in vredetijd tot maximum zes maanden worden verminderd, met een betere verdeling qua vrijstelling (in 1924 op 100 miliciens: 8 Brusselaars, 18 Walen en 74 Vlamingen). Vlamingen en Walen hadden recht op evenveel ministers, naar het voorbeeld van de BWP. Het budget van Openbare Werken werd zeer onevenredig ten nadele van Wallonië aangewend. Ten slotte werd gesteld dat dit moedig en kameraadschappelijk akkoord de rechten van Vlamingen en Walen respecteerde. Het zou beide 'races', gekenmerkt door de eigen taal, toelaten zich volledig binnen België te ontplooiën.

Voor de onmiddellijke toekomst kwam het tegemoet aan de Vlaamse hoofdeis inzake onderwijs. De inleidende nota was van Destrée, Huysmans en Troclet geweest. Als ondertitel stond er 'culturele autonomie'. Alle scholen (professionele, industriële, landbouwkundige, koloniale), tot dan over verschillende departementen gespreid, hoorden bij Onderwijs. Dat ministerie werd verdubbeld. De minister werd bijgestaan door twee 'onderstaatssecretarissen', die voor het parlement verantwoordelijk waren. Er kwam een directeur-generaal voor Vlaanderen (eventueel in Antwerpen) en een voor Wallonië (eventueel in Luik). De minister bleef in Brussel, met zijn kabinet, vertaaldienst en enkele algemene diensten. Het ging dus om een verregaande decentralisering. De Academie voor Letterkunde en het Hoger Instituut voor Schone Kunsten werden eveneens verdubbeld. De onderwijstaal werd territoriaal bepaald en gold voor alle scholen, dus ook voor het hele katholieke onderwijs. Niet-naleving werd gesanctioneerd door het afnemen van toelagen (gesubsidieerde scholen) of het ongeldig verklaren van de diploma's (niet-gesubsidieerde scholen). Met een tweede taal mocht men eerst beginnen vanaf het vijfde leerjaar en alleen facultatief; vanaf 14 jaar werd

< Na de doorbraak van het Vlaams-nationalisme in 1929 vreesden wallinganten en Waalse socialisten voor de gevolgen op taalgebied. In de Oostkantons behaalden 'Duitse autonomisten' bijna 8 000 stemmen (52%). [FHMW 21030000A0250]

SCHUIF OP!

De Werklieden-Partij is niet alleen democratisch. Zij is ook Vlaamschgezind. Al haar kandidaten stemmen voor de

VERVLAAMSCHING van de GENTSCHE HOOGESCHOOL

en zullen steeds uit al hun krachten ijveren om aan de Vlamingen volledige gelijkheid in rechte en in feite te geven.

Wie strijdt tegen de franskiljons
STEMT voor de SOCIALISTEN.

het verplicht. Op aanvraag van ouders van tenminste 25 kinderen zouden de openbare besturen een 'bijkomende' les in een andere taal moeten inrichten. In de Brusselse agglomeratie moest men Franstalige en Vlaamse klassen organiseren in de taal die het kind begreep. Daar werd de tweede taal vanaf het vijfde leerjaar verplicht. De Brusselse normaalscholen moesten de opleiding van onderwijzers op de hoofdstedelijke realiteit afstemmen. De Gentse universiteit werd vernederlandst, de Franstalige afdeling afgeschaft. In de Vlaamse afdeling zou één derde van de lessen, die nog in het Frans werd gegeven, trapsgewijze worden afgebouwd naarmate leerstoelen vrijkwamen. Die titularissen mochten wel onmiddellijk naar het Nederlands overschakelen.¹⁰⁷ Het Congres van 9 en 10 november 1929 keurde het onderwijsluik vrijwel unaniem goed, slechts vier stemmen tegen.

Daarmee positioneerde de BWP zich voor komende discussies in het parlement. Dat bleek al toen de tweede regering-Jaspar in december het vertrouwen vroeg. Alle socialistische sprekers hekelden de fragmentaire benadering inzake onderwijs. Huysmans verwees naar het Congres en de eis voor een dubbele eenvoudigheid: een verticale van het fröbelonderwijs tot de universiteit, een horizontale die 'alle' scholen omvatte. Bovendien was het contradictorisch dat de katholieke rechterzijde wel de volledige vernederlandsing van de Gentse universiteit wilde opleggen, terwijl dit voor Leuven niet het geval was.¹⁰⁸ Toch bleef het Compromis fragiel. Het ging om een pakket. De Vlaamsgezinde eis inzake Gent apart behandelen zonder oog voor de Waalse grieven lag moeilijk. Vanuit de oppositie werd dus druk op de regering uitgeoefend. In december 1929 besloot de socialistische Kamergroep zich te onthouden. Op 6 februari kwam de groep daarop terug en werd de stemming vrij gelaten. Volgens Huysmans zouden de meesten het ontwerp goedkeuren.¹⁰⁹

4. DE TAALWETTEN VAN 1930 EN 1932. EEN ALLIANTIE VAN (VLAAMSE) KATHOLIEKEN EN SOCIALISTEN

De nu sterk gelijklopende taalprogramma's volstonden niet voor de vorming van een nieuwe rooms-rode coalitie, hoezeer Van Cauwelaert en Huysmans daarvoor opnieuw ijverden. De koning bleef ertegen gekant, terwijl de interne weerstand van christen-

< Pamflet van de Antwerpse federatie, vermoedelijk uit 1929.

[Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

107 Het tweede luik inzake bestuur, gerecht en leger werd voorgelegd aan het congres van 1931.

108 APCh, 10 december 1929, p. 47. Volgens L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert* [...] (pp. 154-157), wilde de socialistische senator August Vermeylen de vernederlandsing van de universiteit beletten door de liberalen te lokken met het voorstel om ze tien jaar uit te stellen en zo de regering te doen vallen. Na raadpleging van de originele bron (APS, 18 december 1929, pp. 74-76), lijkt die conclusie om verschillende redenen weinig plausibel. Zo kreeg diens redevoering niet alleen applaus van de socialisten, maar ook 'sur quelques bancs des démocrates chrétiens'.

109 K. De Clerck (red.), *Kroniek* [...], pp. 235 en 237.

democraten en Waalse socialisten groot bleef.¹¹⁰ De gezamenlijke belangen volstonden wel voor een tactische alliantie, die de breuklijn tussen meerderheid en oppositie oversteeg. De kaarten lagen goed. De Kamer telde 76 katholieken, 70 socialisten en 28 liberalen. Vanuit de oppositie wilde de BWP meewerken. Vlaamsgezinde christendemocraten behoorden tot de rooms-blauwe regering-Jaspar. Frans Van Cauwelaert was het aanspreekpunt van de katholieke eerste ministers geworden.¹¹¹ Een eventuele wisselmeerderheid zette zware druk op een onwillige en vooral erg verdeelde liberale partij.¹¹² Dat veroorzaakte een aantal crisissen: de regering-Jaspar II (november 1927-mei 1931), de regeringen-Renkin (juni 1931-oktober 1932). Zo viel in november 1929 voor de eerste keer in de Belgische geschiedenis een regering over de taalkwestie. Dat kwam ook omdat de Vlaamse kwestie een regeringskwestie was geworden. Het hielp voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Daarna werd het een handicap omdat het de liberalen een vetorecht bezorgde.¹¹³ Toen Jules Renkin in mei 1932, vlak voor de cruciale taalwetten, zijn regering moest herschikken, eisten de Katholieke Vlaamse Kamergroep en het ACW dat de regering het parlement vrij zou laten en de vertrouwenskwestie niet zou stellen. Zo kon de onderwijswet met socialistische medewerking worden gerealiseerd.¹¹⁴ Ingegeven door overwegingen van Realpolitiek wilde ook de koning een oplossing.¹¹⁵

Het Vlaamse minimumprogramma werd in snel tempo doorgevoerd: op 5 april 1930 de vernederlandsing van de Gentse universiteit, op 28 juni 1932 de wet op het taalgebruik in de administratie, op 14 juli 1932 de wet op het taalgebruik in het lager en middelbaar onderwijs. Behandeling en discussies in Kamer en Senaat liepen door elkaar als een globaal pakket. Op de inhoud ervan wordt niet verder ingegaan,¹¹⁶ wel op een aantal belangrijke momenten en de socialistische opstelling.¹¹⁷

110 J. Hunin, *Un enfant terrible* [...], pp. 275-283, 299; J. Velaers, *Albert I* [...], passim.

111 L. Wils, Bormsverkiezing [...], p. 310; E. Gerard, *De katholieke partij* [...], pp. 298, 303.

112 Tijdens de Nationale Raad van de liberale Partij op 1 december 1929 stelde de Brusselse senator Octave Dierckx dat de liberalen in hun strijd voor taalvrijheid alleen stonden tegenover een verpletterende meerderheid van 76 katholieken, 70 socialisten en 11 fronters in: J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 951-952.

113 Voor de liberale houding: G. Deneckere, Oudstrijders op de vuist in Brussel. Het amnestieconflict tijdens het interbellum, in: *BTNG*, nr. 3-4, 1994-1995, pp. 277-278 en G. Deneckere, *Turbulentie* [...], pp. 221-228.

114 E. Gerard, *De katholieke partij* [...], p. 303. Voor het 'pacte catholique flamand/socialiste' zie ook P. Delfosse, *Les institutions publiques belges au coeur du conflit linguistique dans l'entre-deux guerres ou le nationalisme flamand en quête d'identité politique*, in: *Res Publica*, nr. 3, 1997, p. 383.

115 Voor de houding van de vorst: G. Deneckere, *Turbulentie* [...], p. 230; H. Van Goethem, *De monarchie en 'het einde van België'. Een communautaire geschiedenis van Leopold I tot Albert II*, Tiel, 2008, p. 127.

116 Voor een inhoudelijke analyse: E. Witte & H. Van Velthoven, *Strijden om taal* [...], pp. 117-123. Een analyse van het besluitvormingsproces in J. Velaers, *Albert I* [...], pp. 939-983. Voor de bestuurswet: J. Clement, *Taalvrijheid* [...], pp. 333-412.

117 Voor het stemgedrag van de socialisten, en van alle partijen: M. Van Ginderachter, *De*

Op 5 maart 1930, bijna twintig jaar na het eerste wetsvoorstel, werd in de Kamer de vernederlandsing van de Gentse universiteit met een overweldigende meerderheid goedgekeurd (127-24-7), daarin gevolgd door de Senaat. Vanuit de regeringspartijen werd voorgestemd door de 66 aanwezige katholieken en door 15 van 22 liberalen. Vanuit de oppositie was dat ook zo voor 45 van de 59 socialisten (24 Vlaamse, 7 Brusselse en 14 Waalse). Evenveel Waalse socialisten hadden zich onthouden (6) of tegen gestemd (8). Bij deze louter Vlaamsgezinde eis, zonder directe tegenprestatie, viel het Waalse socialisme bijgevolg uiteen in drie groepen. De Waalse onderhandelaars van het partijakkoord honoreerden hun handtekening en werden gevolgd door de gekozenen van hun arrondissement: Destrée (Charleroi) door nog vier anderen, Piérard (Mons) door de drie andere afgevaardigden, alleen Troclet (Luik) stond geïsoleerd. Steun kwam van de twee vertegenwoordigers van Doornik-Ath en van de twee van Dinant-Philippeville. Van de veertien voorstemmers kwamen er dus elf uit de provincie Henegouwen.¹¹⁸ Toch beklemtoonde ook Destrée dat het om een zware toegeving ging. Daartoe was hij slechts bereid nadat premier Jaspar voor de kort daarna volgende taalwetten garanties aan de Walen had gegeven. Niettemin was er een verschuiving in de retoriek. Deze Waalse socialisten begonnen de Vlaamse kwestie vanaf dan ook te bestempelen als een sociale kwestie, met in Vlaanderen een aristocratische minderheid die zich van het volk afzonderde, zodat men zich kon afvragen wie men eigenlijk tegen wie moest beschermen.¹¹⁹ Dat sloot aan bij het onderscheid dat de taalcommissie van de BWP had gemaakt tussen Vlamingen die meestal Frans spraken én Waalse migranten.¹²⁰ Zes Waalse socialisten onthielden zich: de twee uit Nijvel, de twee uit Namen, één gekozene uit Zinnik en één uit Thuin. Het ressentiment bleek het grootst bij de Luikse groep. Voordien al had deze federatie zich voor een drieledig federalisme uitgesproken, op drie stemmen na die voor de annexatie van Wallonië bij Frankrijk waren.¹²¹ Zes van de acht Luikse volksvertegenwoordigers stemden tegen de wet, gevolgd door de twee afgevaardigden van Neufchâteau-Virton. In de Kamer had de Luikse woordvoerder François Van Belle verklaard dat zij tegen die vernederlandsing zelf waren en dat deze fragmentaire wet niet door Waalse rechten gecompenseerd werd. Bovendien zagen zij er een *marchandage* in: vernederlandsing voor de christendemocraten in ruil voor de afschaffing van de supertaks ten voordele van de

— politieke partijen, III.4 [...], pp. 7-152.

118 APCh, 5 maart 1930. Diepere analyse van het stemgedrag der Waalse socialisten, zie ook verder.

119 J. Clement, *Taalvrijheid* [...], p. 330; J. Velaers, *Albert I* [...], p. 960. De invloed van Huysmans was duidelijk. Al op 17 december 1929 had Troclet de Vlaamse beweging verdedigd als een democratische beweging, ondanks een aantal uitwassen, zeer goed de evolutie ervan schetsend alsook de invloed van de democratisering van het stemrecht en de invloed van de leerplicht (APCh, 17 december 1929, p. 105).

120 Ch. Kesteloot, *Etre ou vouloir être* [...], p. 188. Ook de Senaatscommissie van Binnenlandse Zaken zou later in haar verslag stellen dat Franstaligen in de Vlaamse steden in tegenstelling tot de Franstaligen in de taalgrensstreek bijna allen Nederlands begrepen: J. Clement, *Taalvrijheid* [...], p. 330.

121 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar* [...], pp. 288 en 497.

rijken en de verdaging van sociale wetten.¹²² De Waalse grieven werden herhaald, alsook de onderdrukking van het socialistische, antiklerikale en democratische Wallonië door *'la mentalité flamande, réactionnaire et catholique'*. Dat werd nog verergerd door de demografische evolutie, waardoor een Vlaamse meerderheid het parlement haar wil kon opleggen. Ten gronde was gelijkheid tussen Vlamingen en Walen slechts mogelijk door zich niet te beperken tot culturele autonomie, maar die door te trekken tot bestuurlijke en financiële autonomie, volgens het principe dat wat in Wallonië was opgehaald ook in Wallonië moest worden uitgegeven.¹²³ Het zwaartepunt van het wallingantisme was van Charleroi en Mons naar Luik verschoven. Hoe dan ook de koning feliciteerde zijn eerste minister met het resultaat, *"un premier pas vers l'apaisement de la controverse linguistique"*.¹²⁴

De bestuursstaalwet werd op 2 maart 1932 in de Kamer goedgekeurd, opnieuw met een zeer grote meerderheid (122-19-24). Ditmaal had de regering het parlement vrij laten beslissen. De liberalen waren verdeeld. De 56 aanwezige Vlaamse katholieken waren pro geweest, maar de Waalse katholieken stemden verdeeld: 9 voor, 1 tegen en 14 onthoudingen. De socialistische oppositie steunde in blok: 52 voor (20 Vlamingen, 7 Brusselaars en 25 Walen), niemand tegen en 5 onthoudingen (4 Walen en 1 Brusselaar). De Waalse socialisten waren tevreden, de Waalse katholieken minder. De belangrijkste eis van de Waalse socialisten, waarvan hun positieve houding afhing, was ingewilligd. In ruil voor regionale eentaligheid werd de tweetaligheid van de centrale diensten afgeschaft en die werden taalkundig opgesplitst. Tegen de regionale eentaligheid had de koning geen bezwaar gemaakt, wel tegen de compensatie. Dat kwam neer op een *'séparation administrative'*, voorbode van een *'séparation politique et, par suite, l'effondrement de la patrie'*.¹²⁵ De top van de administratie, zo'n 250 à 300 ambtenaren, diende tweetalig te zijn. Het wetsontwerp van Jaspar was vertrokken van een 'verzachte tweetaligheid', waarbij vooral van de hogere ambtenaren, vanaf de graad van directeur, een 'voldoende kennis' van de tweede taal werd gevraagd. In de centrale Kamercommissie hadden flaminganten en wallinganten een akkoord bereikt. De verplichte tweetaligheid werd uit het ontwerp gehaald. De centrale besturen moesten zo veel mogelijk in eentalige afdelingen worden georganiseerd. Tijdens de bespreking in de Kamer probeerde de Luikse katholiek Jules de Geradon dit nog terug te draaien. Hij herinnerde aan de door de gehate Duitse bezetter ingevoerde bestuurlijke scheiding. Hij diende een amendement in om de voorziene tweetaligheid opnieuw in te voeren. Dat werd verworpen. Het kreeg de steun van 17 van de 22 Waalse katholieken. De socialisten hadden in blok tegen gestemd. De meeste Vlaamse katholieken (33) hadden zich tactisch onthouden. Daarop dreigde de koning ermee de wet niet te bekrachtigen. De regering vond een uitweg. Franstalige topambtenaren zouden zo nodig tweetalige (Vlaamse) adjuncten krijgen. Het principe bleef overeind: de tweetaligheid

122 APCh, 5 maart 1930, p. 840.

123 APCh, 26 februari 1930, pp. 725-728.

124 J. Velaers, *Albert I [...]*, p. 954.

125 J. Velaers, *Albert I [...]*, p. 972.

van de dienst op basis van de eentaligheid der ambtenaren en het nastreven van een billijk evenwicht. Achter de schermen had eerste minister Renkin de koning gerust gesteld. De facto zou de regering slechts tweetaligen benoemen.¹²⁶

Op 30 juni 1932 keurde de Kamer het wetsontwerp op het taalgebruik in het lager en middelbaar onderwijs goed met 81 stemmen (64 katholieken en 17 liberalen) tegen 12, bij 63 onthoudingen (onder wie de 56 aanwezige socialisten).¹²⁷ In november 1929 was een delicate situatie ontstaan. Ter compensatie voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit had eerste minister Jaspar de liberalen beloofd in Vlaanderen het Franstalig lager en middelbaar onderwijs te behouden. Nog meer dan de universiteit waren die noodzakelijk voor het overleven van de Franstalige minderheid. De wetsontwerpen van de regering kwamen daaraan tegemoet. De Senaat corrigeerde in de richting van het status quo: wel anderstalige scholen in Vlaanderen, maar niet in Wallonië. Daarnaast werden beide regio's verplicht om, op vraag van een aantal ouders, onderwijs in de tweede landstaal te voorzien. Opnieuw tot groot ongenoegen van de Waalse socialisten, die van geen verplichte tweede landstaal in Wallonië wilden weten.¹²⁸ De koning mocht zijn nieuwe regeringsleider Renkin dan wel prijzen, de Kamercommissie wees deze correctie resoluut af. Opnieuw herstelden Vlaamse katholieken en socialisten het principe van regionale eentaligheid. Beide toegevoegde bepalingen zouden niet bij wet worden vastgelegd, maar onder de gemeentelijke autonomie vallen. Dat werd met grote meerderheid gestemd. Toch besliste de regering, onder wie de vier Vlaamsgezinde katholieke ministers, de oorspronkelijke tekst van de Senaat te hernemen. Tevergeefs. De socialisten waren van plan om in blok de tekst van de Kamercommissie te stemmen. Dat liet de Vlaamse Katholieke Kamergroep weinig ruimte, zelfs als dit de val van de regering betekende. Renkin zag het gevaar en wilde een wisselmeerderheid van Vlaamsgezinden en socialisten vermijden. Hij nam ontslag, waarna de koning hem onmiddellijk met de vorming van een nieuwe regering belastte. Bij die onderhandelingen stelde de Vlaamse Kamergroep zich hard op. Ze beschouwde de engagementen ten aanzien van de liberalen vervallen. In de Kamer bestond een ruime meerderheid. Het parlement moest zich vrij kunnen uitspreken. Bovendien wilde de politieke klasse, midden een toenemende economische crisis, deze al jaren aanslepende kwestie van de agenda. Uiteindelijk bereikte men een compromis, gebaseerd op de tekst van de Kamercommissie. 'Streektaal is onderwijstaal' bleef het uitgangspunt. 'Moedertaal is onderwijstaal' gold alleen nog voor de Brusselse agglomeratie en de taalgrenszone. Voor de Franstaligen in Vlaanderen werd

— 126 J. Velaers, *Albert I [...]*, pp. 969-976; L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert [...]*, pp. 161-162. De wettekst in J. Clement, *Taalvrijheid [...]*, pp. 390-393.

127 Deze analyse steunt voornamelijk op J. Velaers, *Albert I [...]*, pp. 948-983.

128 Begin 1931 bezorgden de Waalse socialistische volksvertegenwoordigers Jules Destrée, René Branquart, Joseph Merlot en Louis Piérard de voorzitter van de Senaat 300 dagordes van Waalse gemeenteraden die voor de ouders de vrije keuze van de tweede taal eisten, Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, p. 115.

nog een 'vernuftig compromis' uitgewerkt.¹²⁹ Het onderwijs in de tweede landstaal bleef facultatief. Op 23 november trad de tweede regering Renkin aan. De wet werd gestemd, geldend zowel voor het officiële als voor het vrije onderwijs. Ook de Vlaamse socialisten hadden afgezien van de tweetaligheid in de centrale administratie en van het verplichte onderwijs van de tweede landstaal in het secundaire onderwijs. Bij de Brusselse socialisten stonden de verdedigers van het Frans en van het Nederlands (vooral François Gelders uit Vilvoorde) tegenover elkaar, zowel inhoudelijk als qua omvang van de agglomeratie.

Tenslotte past hierin de discussie over de betekenis die Huysmans aan het begrip 'culturele autonomie' gaf. Lode Wils suggereerde dat hij via de tweetaligheid van Vlaanderen de eendracht met de wallinganten wilde herstellen. Wils gebruikte 'Franstaligen' en 'Franstalige minderheid' ook door elkaar.¹³⁰ Herman Van Goethem noemde de Vlaamse socialisten bondgenoot van de 'rijkemanselites', van de 'elitaire tweetaligen'.¹³¹ Was dat zo? Het is geweten dat Huysmans zijn concept aan Otto Bauer en Karl Renner ontleende. Volgens Jan Clement moet men daarin drie facetten onderscheiden: het recht op een volledig onderwijsnet in homogene gebieden, dezelfde autonomie in gemengde gebieden, het beschermrecht in homogene gebieden van andere naties. Toegepast op België hoeven de eerste twee weinig betoog: regionale eentaligheid, de eis tot Franstalige en Nederlandstalige klassen/scholen in Brussel. De discussie draait vooral om het derde facet: de personele autonomie voor andersstaligen. Clement ontkent dat Huysmans dit ook heeft overgenomen. Zijn culturele autonomie behield een territoriale grondslag.¹³² Veel wijst erop dat hij gelijk heeft, wat onder meer blijkt uit de parlementaire analyse van Maarten Van Ginderachter.¹³³ Zoals vermeld was Huysmans voorstander van correcties op het territorialiteitsbeginsel. Om pedagogische redenen wilde hij de rechten van minderheden erkennen. Maar dan beperkt tot Waalse inwijkelingen en tot wie geen of onvoldoende Nederlands kende. Van 'denationalisering' of vrijheid van taalkeuze voor 'franskiljons' was geen sprake. In tegenstelling tot de these van Wils reageerde hij ter zake furieus op interventies

- > Verkiezingen van november 1932. Na het interne compromis van november 1929 en de taalwetten van 1930-1932 kon de BWP haar volle aandacht schenken aan de financieel-economische crisis, de snel toenemende werkloosheid, welke sociale groep de lasten zou moeten dragen. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

129 De wet bevestigde niet het voortbestaan van de Franstalige minderheidsscholen in het lager onderwijs in Vlaanderen, maar liet de gemeentebesturen daarover beslissen. Wel zou de regering kunnen optreden in geval van kwaadwillige opheffing als de school nog een bepaald aantal leerlingen telde: J. Velaers, *Albert I* [...], p. 982.

130 L. Wils, Bormsverkiezing [...], pp. 316-317; L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert* [...], pp. 154-155.

131 H. Van Goethem, *De monarchie* [...], pp. 130-131.

132 J. Clement, *Taalvrijheid* [...], pp. 412-421.

133 M. Van Ginderachter, *De politieke partijen, III.3* [...], pp. 2-6, 20-22, 28, 50-51, 67-69.

Arbeiders! Hierom gaat het!

Op den rug van wie zal het enorme TEKORT geschoven worden ?

De **SOCIALISTEN** :
uit de
brandkast
van de Rijken!

Waar willen zij
het geld
halen?

De **KATHOLIEKEN** en **LIBERALEN** :
uit de
broodkast
van de Armen!

Werkers met hand of geest! Het gaat om uw loon, om den werklozensteun, om het ouderdomspensioen, om het duur leven, om 't bestaan van uw gezin.

Klaagt niet als het te laat is! Versterkt de Socialisten! Elken anderen uitslag zult gij duur betalen!

STEMT EENSGEZIND ONDER N^r

van kardinaal Van Roey en diens druk op de katholieke leiders ten voordele van het katholieke onderwijs.¹³⁴ In het socialistische wetsvoorstel dat hij in maart 1930 met de Brusselaars Vandervelde en Hallet, met de Walen Destrée en Troclet, en met Anseele indiende¹³⁵, voorzag hij in '*classes d'assimilation ou de transmutation*'. Deze aanpassingsklassen moesten anderstalige leerlingen in hun moedertaal opvangen. Een trapsgewijze transmutatie moest ervoor zorgen dat ze vanaf het derde leerjaar van de middelbare school, na acht jaar, het onderwijs in de streektaal konden volgen. Daarover kwam het in de Algemene Raad van de partij nog tot een lange discussie. Waalse socialisten als Troclet wilden die overgangperiode zo kort mogelijk om taalkundige eilanden en '*un macédoine belge*' te vermijden, afhankelijk van de gemeentelijke autonomie.¹³⁶ De Kamer zou het principe behouden, maar beperkt tot het lager onderwijs. Huysmans wist dat zijn Waalse partijgenoten dit voor Wallonië niet wilden. Dat gold evenzeer voor zijn andere insteek. Als voorstander van tweetalige Belgen wilde hij in het Vlaamse curriculum van de hoogste vier jaar van de middelbare school nog een maximum van tien uur aan de tweede landstaal besteden. Ook dat zou niet doorgaan. In die zin was hij een gematigde flamingant geworden.

De taalwet op het gerecht van 15 juni 1935 kwam er onder een drieledige regering. Het socialistische congres van april 1931 had, op advies van zijn taalcommissie, geopteerd voor eentaligheid van de rechtspleging, maar taalvrijheid voor de advocaten. Dat hield in het parlement geen stand. Daar verliepen vele stemmingen volgens een communautaire breuklijn.¹³⁷ Ook in de BWP was de eensgezindheid verdwenen. De Waalse socialisten hadden ditmaal minder belangen te verdedigen. Ze trokken de regionale eentaligheid van Vlaanderen niet meer in twijfel, maar eisten compensaties. Dat ging in twee richtingen. Vooreerst een verdere verstrakking van de Waalse eentaligheid. Zo wilden ze dat de magistraten in Wallonië ook het lokale dialect zouden kennen, wat werd verworpen. Zo ook zouden de juridische grenzen de taalgrens moeten volgen, met uitschakeling van tweetalige gemeenten. Daarnaast fixeerden ze zich opnieuw, zoals in de vooroorlogse periode, op Brussel. Met vele andere Franstaligen wilden ze het hele arrondissement Brussel aan het territorialiteitsbeginsel onttrekken en overhevelen naar het personaliteitsbeginsel van de agglomeratie. Dat bleef in rechtszaken uiteindelijk beperkt tot drie bijkomende gemeenten. De regering, onder wie de vier socialistische ministers, steunde het gecorrigeerde wetsontwerp. Dat gold ook voor 39 socialisten (25 Vlaamse, 7 Brusselse en 7 Waalse), terwijl er 23 (21 Waalse) tegen stemden.¹³⁸ Het bleek een teken aan de wand.

134 J. Hunin, *Un enfant terrible* [...], pp. 277-278.

135 De tekst in K. Ceuppens, *De Belgische Werkliedenpartij* [...], pp. 65, 161-169.

136 Vergadering van 16 december 1930, in: K. Ceuppens, *De Belgische Werkliedenpartij* [...], pp. 111-117.

137 H. Van Goethem, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht 1795-1935*, Brussel, 1995, pp. 247, 255-256.

138 Voor een analyse van het stemgedrag: M. Van Ginderachter, *De politieke partijen, III. 3* [...], pp. 74-102.

De pas koning geworden Leopold III toonde zich optimistisch. Op 7 maart 1935 schreef hij aan premier Theunis dat er geen Vlaamse kwestie in België meer zou zijn mits de wetten, naar de letter en naar de geest, nauwgezet werden toegepast.¹³⁹

5. 'FASE C'. EEN MASSABEWEGING?

De theorie van Miroslav Hroch inzake de evolutie van nationale bewegingen is intussen genoegzaam bekend: een culturele fase (de 'taalminnaars'), een politieke fase en een massafase. Over die laatste fase is voor de Vlaamse beweging discussie mogelijk. Moet men die contextueel situeren in 1894 bij de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen (het besef dat een louter Franstalig België een illusie was geworden)? Of in 1919 bij de invoering van het enkelvoudig stemrecht: de politieke doorbraak van het ACW en van het Vlaamse socialisme, gepaard aan de dreigende opkomst van het Vlaams-nationalisme? Bovendien hebben nationale bewegingen vooral succes als ze zich op een sociale beweging of een sociaaleconomische problematiek kunnen enten en een ruimer publiek bereiken, namelijk als het nationale en het sociale verstrengeld geraken. Tijdens het interbellum konden nationale bewegingen in België weinig of geen massamanifestaties op de been brengen. De vernederlandsing van de Gentse universiteit kwam er niet onder druk van de straat, integendeel de tegenstanders ervan mobiliseerden in de jaren 1922-1923 zelfs beter.¹⁴⁰ De druk van Vlaamsgezinde middengroepen volstond niet. Eerst nadat beide nationale arbeidersbewegingen intern een communautair compromis hadden uitgewerkt, geraakte de taalwetgeving in een stroomversnelling. Finaal verschilden de *decision makers*. Het ACW was dominant Vlaams, sleurde de hele christelijke arbeidersbeweging mee en daarna de katholieke partij. In de BWP bevond het Vlaamse socialisme zich in een minderheidspositie en gaf het Waalse socialisme de doorslag door terug te plooiën op Wallonië: geen vorming van 'klerikale eilanden' in Wallonië tegenover het uitdoven van de 'klasse-eilanden' in Vlaanderen. Zonder de impact van de BWP, vanuit de oppositie, zou de radicale taalwetgeving er niet gekomen zijn.

De doorbraak van het territorialiteitsbeginsel betekende een *point of no return*. Het berustte op twee basisprincipes: de erkenning van eentalige regionale 'taalgebieden' en de indeling in 'taalgroepen'. Het was de matrix waaruit de culturele autonomie zich ontwikkelde volgens het zelfbeschikkingsrecht van Huysmans.¹⁴¹ In 1937 werd het Nationaal Instituut voor de Radio-omroep in die zin hervormd. Volgens het K.B. van 7 februari 1938 werden twee Cultuurraden opgericht in het Ministerie van Openbaar Onderwijs. Datzelfde jaar werden de Académies royales opgesplitst en nieuwe leden

_____ 139 E. Gerard, *De schaduw van het interbellum. België van euforie tot crisis 1918-1939*, Tielt, 2017, pp. 237-238.

140 G. Deneckere, Vlaamse identiteit of verdeeldheid? Straatmanifestaties als graadmeter voor groepsgevoel, in: BEG, nr. 3, 1997, pp. 203-213.

141 J. Clement, *Taalvrijheid [...]*, pp. 397, 422-426. 'Le bilinguisme est mort, personne ne le resuscitera', verklaarde de wallingant François Bovesse; Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, p. 117.

van de Koninklijke Academiën benoemd.¹⁴² In het verlengde lag in april 1940 een wetsontwerp van de socialistische minister Eugène Soudan op tafel om het Ministerie van Onderwijs, en alleen dat ministerie, administratief te ontdebellen.

De formule van culturele autonomie was bedoeld als een Vlaamsgezind unitair alternatief voor het federalisme. Maar tegelijkertijd stimuleerden die twee basisprincipes ook de radicalere aanhangers van het federalisme. De Vlaams-nationalist Herman Vos merkte op dat met de bestuurswet van 1932 het paard van Troje in de Belgische vesting was binnen gehaald.¹⁴³ Kort daarna stond zijn wetsvoorstel tot federale herinrichting op de agenda van de Kamer. De socialistische wallinganten bleven niet achter. In 1939 moest de Kamer stemmen over hun wetsvoorstel, ingediend op 1 juni 1938. Dat hing samen met de wijze waarop de Waalse beweging desintegreerde.¹⁴⁴ De Vlaamse vleugel was opgeofferd. De Brusselse vleugel begon steeds meer een eigen francofone dynamiek te ontwikkelen. Het socialistische wallingantisme plooidde prioritair terug op Wallonië en vulde het Waalse probleem ook sociaaleconomisch en demografisch in.

Vlaamse en Waalse regionalisten, in de brede zin, hadden een tussenfase bereikt, gebaseerd op regionale eentaligheid. Daaruit groeide de vraag naar het vastleggen van de taalgrens en in Vlaanderen het zware achterhoedegevecht om 'Leuven Vlaams', gerealiseerd in de jaren 1960. Ten slotte is er een politieke component. Na de Eerste Wereldoorlog had de Katholieke Vlaamse Kamergroep de besluitvorming ter zake in toenemende mate naar zich toe getrokken ten nadele van de hele katholieke fractie. In 1936 volgde de omvorming van de partij tot het Blok der Katholieken, geregionaliseerd in een Katholieke Vlaamse Volkspartij en een Parti Catholique Social, ook vanwege de uiteenlopende electorale uitdagingen. Maar ook in de BWP begon het vanaf het midden van de jaren 1930 zwaar te rommelen. "*Notre parti est malade, Camarades*", concludeerde de Luikse ex-minister Jules Merlot in mei 1939.

——— 142 Br. De Wever & C. Verbruggen, "Dat noemt men de nationale wetenschap". *De stichtingsgeschiedenis van de KAVB (1936-1940)*, in: E. Witte e.a. (red.), *De bewogen beginjaren van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten (1938-1949)*, Brussel, 2013, pp. 21-56.

143 J. Velaers, *Albert I* [...], p. 972.

144 Ch. Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français. Les origines du FDF*, Brussel, 2004, passim.